Munkiana

nr. 69 2021 24 årgang

www.munkiana.dk issn: 1397-7172

Kaj Munk Selskabet

Bestyrelse:
Formand:
Christian Grund Sørensen, Hovhedevej 16a, Hovheden, 9530 Støvring
tlf. 23 11 81 62 mail: cgrund@hum.aau.dk

Næstformand og konstitueret kasserer:
Peter Øhrstrøm, Stokrosevej 5, 9380 Vestbjerg,
tlf. 98 29 70 61, E-mail: poe@hum.aau.dk

Anna Saarup Brinth, Toften 40, 7441 Bording
tlf. 86 86 13 78 / 23 31 47 63, E-mail: ASBrinth@mail.tele.dk

Ricardt Riis, Carit Etlars Vej 25, 8700 Horsens,
tlf. 75 62 54 28, E-mail: rriis@mail1.stofanet.dk

Jon Høgh, Tim Kirkevej 37, 6980 Tim,
tlf. 97 33 34 49 , E-mail: fam.hogh@post.tele.dk

Hjemmeside: www.munkiana.dk

Redaktion: Jon Høgh,
Redaktør for forskningsartikler i tidsskriftet: Mogens Pahuus.
Grafisk produktion: meller.dk
Cover: Suzanne Eide Knudsen.

Forsidebillede: Studerende på Dana College ved opførelse af *Ordet* i 1942
Copyright: Danish American Archive & Library

Munkiana udgives i samarbejde med Kaj Munk Forskningscentret ved Aalborg Universitet, www.kajmunk.hum.aau.dk

Kommende Munkiana: Munkiana udkommer fast to gange årligt, forår og efterår. Deadline for indsendelse af artikler, man ønsker optaget i tidsskriftet, er 1. april og 1. oktober. Lejlighedsvis vil temanumre og særnumre supplere de to faste numre.
Artikler indsendes til redaktør **Jon Høgh: fam.hogh@post.tele.dk**

Forskningsartikler i Munkiana

Artikler, der ønskes optaget som forskningsartikler, vil blive underkastet fagfællebedømmelse (peer review) efter den standard, som traditionelt gælder i det internationale forskningmiljø, således som det er beskrevet på Forskningsministeriets web-site. Artikler, der er optaget i Munkiana på denne måde, bliver specielt markeret som forskningsartikler.
Professor emeritus Mogens Pahuus, Aalborg Universitet, har redaktionsansvaret for forskningsartiklerne i Munikana – herunder for ledelsen af review-processen.

Indholdsfortegnelse

Jon Høgh:
Et par ord om Munkiana nr. 69 4

Christian Grund Sørensen:
Fra formandens bord 6

Christian Grund Sørensen:
En stor tak til Anna Saarup Brinth 7

Knud Erik Andersen:
1933-34. Det tyske jødehad og rejsebrevene 8

Jon Høgh:
”Pastoren er morsom. Præstehistorier” 18

Kaj Munk:
Forord 20

Catrine Kyster Giery:
Ny online udstilling: Amerikanske studerende på turne med Ordet under 2. Verdenskrig 21

Jon Høgh:
Kaj Munk-medaljerne. Drenge, I drenge, som døde 26

Jon Høgh:
Jægeren Kaj Munk 28

Kaj Munk:
Hvor mørkt - Hvor stort 39

Anmeldelse:

Knud Erik Andersen:
Folketeatrets streaming af Kaj Munks ”Ordet” 2. påskedag 40

Forskningsartikel:

Knud Erik Andersen og Peter Øhrstrøm:
Jøden Jesus 42

Et par ord om Munkiana nr. 69

Af Jon Høgh

Forårsudgaven 2021, Munkiana nummer 69, er indholdsmæssigt meget afvekslende.
Den byder på humor i form af Kaj Munks forord til den lille bog 'Pastoren er morsom. Præstehistorier' fra 1943 ved I. Blicher-Hansen og Gunnar Buchwald. Forinden gives nogle smagsprøver på, hvad Munk skrev forord til. Den artikel indeholder selvsagt også megen humor.
Det må i det hele taget være på sin plads en gang imellem at lade Kaj Munk selv komme til orde i Munkiana. Hans digt, 'Hvor mørkt – Hvor stort', følger naturligt efter artiklen 'Jægeren Kaj Munk'. Digtet er optaget i Kaj Munk: 'Den skæbne ej til os', 1943 og i Mindeudgaven 'Digte', side 290. Stroferne 1, 2, 6, 7 og 8 blev sunget på melodien til 'Hvor smiler fager den danske kyst', da mindestenen i Rejkjær Plantage for jægeren Kaj Munk blev afsløret i 1946 ved Dejbjerg-præsten, Hans Pedersen. I digtet er det ikke humoristen, men alvorsmanden Kaj Munk, der taler.

Knud Erik Andersens artikel '1933-34. Det tyske jødehad og rejsebrevene' er en fin og meget sober beretning om Munks divergerende syn på jøderne i 1930´erne, der tydeligst anskueliggøres i til tider ikke særligt smukke avisartikler i Jyllands-Posten og i rejsebogen 'Vedersø-Jerusalem Retur' fra netop 1934, før han i ´38 skrev dramaet 'Han sidder ved Smeltediglen', hvor han fremstår som jødernes talsmand over for naziregimet.
Det er netop her, vi står i Knud Erik Andersens og Peter Øhrstrøms forskningsartikel 'Jøden Jesus'. De to meget kompetente Kaj Munk-forskere hævder med deres egne ord fra artiklen, at 'Den første af Munks grunde til at fremhæve, at Kristus var jøde, hang sammen med Munks modstand mod og afsky for antisemitismen. Med henvisningen til Jesu jødiske herkomst – om end på indirekte vis – rejste Munk sin meget vigtige kritik af den nazistiske racisme og den dermed følgende jødeforfølgelse, som var en af Munks allervigtigste grunde til modstand mod nazismen.' Vi kan slå fast, at netop hans ændrede synspunkt, også ændrede hans anseelse hos Hitler & Co, der herefter ville og kom af med ham en vinterkold januaraften i 1944.

Den flittige Knud Erik Andersen har også påtaget sig at anmelde 'Ordet', som Folketeatret skulle have haft premiere på i januar. Som så meget andet i denne tid blev det ikke til noget, men at Folketeatrets digitale teaterpremiere var et hit for anmelderen, er der ikke tvivl om.

Læserne husker sikkert omtalen af Kaj Munk-medaljerne i sidste nummer af Munkiana, hvor der opfordredes til, at man henvendte sig, hvis man havde viden om deres opkomst.
Forfatteren Søren Daugbjerg henvendte sig med en artikel af journalist Jens Skovly, der havde skrevet om dem i Lolland-Falsters Folketidende den 12. januar 1998. Denne historie fortælles i artiklen 'Kaj Munk-medaljerne. Drenge, I drenge, som døde'.

Formand for Kaj Munk Selskabet, Christian Grund Sørensen, fortæller i den indledende artikel lidt løst og fast, som han har øje på fra sit skrivebord, bl.a. at en hid-

til ukendt novelle af Kaj Munk er kommet frem og købt af Kaj Munk Forskningscenter. Novellen vil blive nærmere omtalt af Søren Dosenrode og Peter Øhr-strøm i næste udgave af Munkiana.
Christian Grund Sørensen sender også en tak til vor tidligere kasserer, Anna Saarup Brinth, der har ønsket at trække sig tilbage fra kassererposten. En varm tak skal lyde til dig også herfra, Anna, ikke kun for dit i det hele taget store engagement i Kaj Munk Selskabet, men også fordi du igennem adskillige foredrag landet over har medvirket til at udbrede kendskabet til digteren Kaj Munk!

I oktober 2020 modtog Peter Øhrstrøm og jeg en mail fra Catrine Kyster Giery i USA, hvori hun tilbød at skrive en artikel til Munkiana, hvor temaet er en online udstilling om, hvordan en gruppe studerende fra Dana College i 1942 tog på turne med en lettere forkortet udgave af Kaj Munks skuespil Ordet. Catrine Kyster Giery var med til at lave udstillingen som afsluttende projekt for hendes mastergrad i public history fra American Public University.

Kontingent! Kontingent! Kontingent!

Årskontingentet 2022 for medlemskab af Kaj Munk Selskabet er 200 kr. (incl. abonnement på Munkiana). Biblioteker og organisationer kan tegne abonnement på Munkiana for 200 kr.

Indbetaling kan ske:
* via netbank til Lån & Spar Bank reg. nr. 0400, konto nr. 4011 7927 88.
* fra udlandet til Lån & Spar Bank via IBAN-nr.: DK04 0400 4011 7927 88 (BIC-kode: LOSADKKK).

Husk at skrive navn og adresse i meddelelse til modtager.
Kontingentet forfalder til betaling senest d. 13. januar, Kaj Munks fødselsdag.

Adresseændringer, oprettelse af medlemskab og udmelding af Kaj Munk Selskabet, bestilling af ekstranumre af Munkiana (fra og med nr. 37), mindste køb 3 stk. à 25 kr., sker ved henvendelse til Jon Høgh.

Hvis du ikke allerede er medlem af Kaj Munk Selskabet, er du velkommen til at blive det!

Kaj Munk Selskabet har CVR-nr. 30862392 og P-nr. 1013643241.

Ungdomsmedlemskab:
For 30 kr. pr. år kan unge være medlemmer af Kaj Munk Selskabet og kan få Munkiana i digital form. Ungdomsmedlemmerne har stemmeret fra det fyldte 18 år.

Fra formandens bord

Af formand for Kaj Munk Selskabet
Christian Grund Sørensen

Det seneste år har båret på skuffelser for os alle. Man taler om besættelsens ”5 forbandede år”. Coronaen er en tilsvarende erfaring, som vi i skrivende stund endnu har til gode at se enden på. Ligesom alle krige bliver til fred, vil også denne prøvelse høre op.
Forhåbentlig snart.

I forhold til Kaj Munk bringer tiden dog også interessante lyspunkter.
For nylig kom en nyfunden novelle af Kaj Munk under hammeren. Kaj Munk Forskningscentret kunne samtidig offentliggøre teksten, som bygger på beretningen fra Markusevangeliet om helbredelsen af Jairus’ datter. Munk lader pigens lillebror som ældre reflektere over betydningen af Kristi indgriben og det lys, som dette mirakel kaster på livet.

Den 5. april var der premiere på Folketeatrets udgave af Ordet. Og hvilken premiere! Glædeligvis har Folketeatret modstået fristelsen til at indføje tidens ideologiske temaer i det oprindelige stykke. Det betyder, at Ordet klinger rent og at de evige temaer om Gud og liv og død og mening og prøvelser og skæbne og håb og mennesker og overfladiskhed og dybde står skarpt. Selvom Inger spiller med i Badehotellet og Peder Skrædders missionsmøde kunne stå mindre akavet er denne udgave af Ordet måske udtryk for en ny generation af instruktion, som er mindre berøringsangst overfor det hellige. Tak for det.

Besættelsen bar på fællesskabet i form af fællessang og folkestrejker. Vor tids krises motto er afstand og isolation.
Må den blå anemones blomstring indvarsle et Danmark atter frit.

Danmark, Nordens søndre Pille,
skabt til Bro og Front!
alt for tit er du kaldt lille,
stor er jo din Dont.
Sot og Smitte skal du standse
foran Nordens Fred,
ja, men Lys i Straaler danse
ad dig op og ned.

(Danmark og Norden 1943).

En stor tak til Anna Saarup Brinth

Af Christian Grund Sørensen

I et af Kaj Munks jagtbreve sammenligner Munk kassererens opgave med jægerens. ”I Virkeligheden er det lettere at være Kasserer og undgaa Tugthuset end at skyde en Ræv, naar man skal.”
Hvad Munk ikke forholdt sig til her er, hvor svært det kan være at skyde en kasserer til en forening.

Opgaven med at vedligeholde medlemskartotek, opkræve kontingent og betale udgifter kræver vedholdenhed, overbærenhed og præcision.
De opgaver har Anna Saarup Brinth varetaget forbilledligt til bestyrelsens tryghed og Selskabets gavn, efter at hun overtog posten som kasserer fra Jørgen Albretsen i 2017.
Derfor giver Annas fratrædelse som kasserer anledning til at sige en dybfølt og hjertelig TAK for hendes betryggende indsats som kasserer i Kaj Munk Selskabet.

På bestyrelsens vegne,
formand Christian Grund Sørensen.

Indtil videre varetager Peter Øhrstrøm kassererhvervet.

Indkaldelse til ordinær generalforsamling i Kaj Munk Selskabet

I 2020 nødvendiggjorde coronaen som force majeure desværre hele 2 gange aflysning af vores generalforsamling. Ved at lægge generalforsamlingen i det tidlige efterår 2021 håber vi nu, at vaccineudrulningen vil være nået så vidt, at vi med sindsro kan mødes igen. Det har vi savnet!

Generalforsamling afholdes i Kaj Munks Præstegård i Vedersø 11/10 kl. 10.30-12.

Efter generalforsamlingen er der mulighed for frokost, foredrag og hyggeligt samvær til kl.15.
Selskabet afholder udgift til bespisning for medlemmer. Drikkevarer for egen regning.
Tilmelding på cgrund@hum.aau.dk eller tlf. 2311 8162 senest 1/10.

Oplæg v. Christian Grund Sørensen: Nyt om Munk?
Foredrag v. Jon Høgh: Mordet på Kaj Munk.
Foredrag v. Ricardt Riis: Munk slår gækken løs. Om skuespillet Puslespil.

Dagsorden (foreløbig) jf. §11.
a. Valg af dirigent, referent og stemmetællere.
b. Formanden aflægger beretning om selskabets virke i de forløbne to år.
c. Debat: Hvordan kommer KMS bedst i gang efter coronaen?
d. Kassereren forelægger det reviderede regnskab til godkendelse.
e. Valg af formand.
f. Valg af 2 bestyrelsesmedlemmer og 2 suppleanter. Præsentation af disse.
g. Valg af revisor og revisorsuppleant.
h. Fastlæggelse af kontingent.
i. Behandling af indkomne forslag.
j. Eventuelt.
Forslag tilsendes formanden senest 24/9. Endelig dagsorden ses på www.munkiana.dk.
Hvis vi – og det håber vi virkelig ikke – atter skulle stå i en sundhedsmæssig krise og måtte aflyse, bliver der givet direkte besked til alle tilmeldte.

Bedste hilsner
Christian Grund Sørensen, formand for KMS

1933 - 1934
Det tyske jødehad og rejsebrevene

Af Knud Erik Andersen

Som den opmærksomme læser af *Munkiana* har bemærket, undersøger jeg p.t. Kaj Munks journalistik. Artikel efter artikel tygger jeg igennem for at danne mig et indtryk af den pen, der var Kaj Munks. Det er en opgave, som udfordrer og indimellem sætter mit tålmod på prøve!
Hvor kunne Munk dog skrive, hvor kunne han være uforskammet, og hvor kunne han være naiv, grænsende til blind, over for udviklingen i Tyskland.

Her og nu gælder det Munks journalistik i året 1933 – 34, hvor tre spørgsmål dominerer den pastorale pen. De er:

- Skolen og religionsundervisningen[1]
- Det tyske jødehad
- Rejsebrevene.

Det ligger lige for at undersøge, hvordan Kaj Munks holdning til jøderne og Hitler var så tidligt i 1930´erne, fordi både jøderne og Hitler indgår i den hetz, som Munks kritikere har udsat ham for.

Kritikken af Munk tog for alvor til efter 1945. De kulturradikale kunne ikke udstå Munk i 1950´erne, og marxisterne fordømte ham i 1970´erne: Kristen, national, glad for kongemagten og sognepræst, værre kunne det næsten ikke blive. Blandt nutidens kritikere af Kaj Munk nævner jeg Henning Tjørnehøj, der i kronikken *"Ingen Dansk kan ære Hitlers Daad mere end jeg"*[2], tog endnu et livtag med Kaj Munk – og Per Stig Møllers vurdering af Kaj Munk i *"Munk"*[3].
Per Stig Møller og Henning Tjørnehøj står langt fra hinanden.

Det tyske jødehad

Udgangspunktet for min gennemgang er en artikel med titlen *"Guds grønne Enge og det tyske Jødehad",* som ingeniør Poul Wilde får optaget i Jyllands-Posten den 23. april 1933, og hvori han retter "en bøn til pastor Kaj Munk". En anmodning om et svar, en stillingtagen fra Munks side.

Artiklen er interessant, når den bliver læst sammen med Kaj Munks svar, der følger den 25. april, for dermed kan vi danne os indtryk af, hvor Munk stod i jødespørgsmålet først 1930´erne. Det er længe før *"Han sidder ved Smeltediglen"* blev skrevet, endsige opført. Som bekendt det skuespil, hvori Munk gav sit svar på jødeforfølgelserne i Tyskland.

Poul Wilde opridser situationen i Tyskland, hvor jøderne behandles ilde. De "drives ud af alle statsstillinger, ruineres, tvinges ud i landflygtighed og selvmord". Wilde spørger: "Hvor er kirken henne i dette spørgsmål? … Og hvad gør man, når den man elsker, bliver forfulgt og mishandlet, stikker man så hovedet i busken og lader, som om man ikke ser det, eller forsøger man at hjælpe efter fattig evne?… Måske kunne pastor Munk komme med et svar, han har nemlig en udmærket evne til at skrive sådan, at man gider læse det." Munks svar kom som nævnt to dage senere i en artikel med samme titel som Wildes:

Jødespørgsmålet er ikke så nemt

Munk indleder med at skrive, at jødespørgsmålet ikke er så nemt, ”meget sværere” end en debat knyttet til det norske teater om, hvorvidt Jesus kan portrætteres som en gammel neger, men han kommer så til kernespørgsmålet, om kristnes pligt i en situation, hvor et medmenneske forfølges.
Kaj Munks svar er til en start ret så formelt og rummer en præcisering af forskellen på den katolske og den protestantiske kirke. I den protestantiske kirke kan en enkeltperson ikke stå frem og sige, at kirken mener sådan og sådan om fx jødespørgsmålet. Hvad kirken kan, er at appellere til samvittigheden og forkynde evangeliet. ”Den protestantiske opfattelse af kirkebegrebet medfører altså, at kirken ikke har noget at skulle have sagt i menneskelivets verdslige forseelser.”
Modsat forholder det sig med den katolske kirke. Her kan man få et svar fra Rom om grundlæggende og væsentlige spørgsmål. Men, fremgår det: Den katolske kirke forholder sig p.t. tavs om jødeproblematikken.
En noget spids Munk-kommentar.

Munk balancerer på en knivsæg

Munk balancerer på en knivsæg og får sagt, at han ikke vil sige noget ondt om jøderne, men ”der er nogle af dem, jeg afskyr; bare jeg ser dem; der er andre, jeg beundrer overmåde højt. Men hvorfor vil Hitler da hele denne befolkningsgruppe til livs?” spørger Munk og kommer selv med svaret: ”Der er et gammelt jødehad i befolkningen, som hænger sammen med to forklaringer: en praktisk og en teoretisk.”

Den praktiske forklaring knytter sig til, at jøderne overalt sidder på magten, det gælder på teatrene, i direktionen i stormagasinerne, i bladredaktionerne osv.
Der er ikke tale om folk, som man møder i dagligdagen, men de er medskyldige i arbejdsløsheden. ”Mine børn står arbejdsløs på gaden, hvorfor? Fordi der i køen af ansøgere til den plads, der var ledig i morges, stod en jøde, og direktøren foretrækker dog vel sin egen søstersøn?” ”Der er ganske rigtigt tale om dygtige folk, men de har taget sig betalt. Så mens landet er ”udpint af armod og rådvildhed”, så har de selv sikret sig og er blevet ”rige og mægtige”. Tiden er inde til at sætte tingene på plads. ”Nuvel, så er vi et barbarfolk, og så bruger vi barbarfolks djærve metode til at få tingene på plads.”

Den teoretiske forklaring knytter an til en skelnen mellem, hvad Munk kalder den internationale og den nationalistiske metode. Menneskeheden kan, siger Munk, nok være enige om det store fællesmål: at gå fremad i kultur. Spørgsmålet er, hvordan? Sagen er nemlig den, at menneskene ikke kan blive enige herom. Og det skyldes, at to modsatrettede ideer er gældende, der er den internationale metode og den nationalistiske metode.

Tilhængerne af den internationale metode siger: ”Vi må løfte i flok, vi må ville hinanden. Vi må betragte jorden som vort fælles fædreland og alle mennesker som landsmænd, kunsten som menneskehedens religion og handelen som det travle, muntre tidsfordriv mellem søskende.”
Det er en metode, siger Munk, som jøderne er tilhængere af. De er nemlig skolet til den via deres historie. For de er

”scenevante” og er selv et ”verdensomspændende broderskab”; der via ”årtusinders uafbrudte overfald, forfølgelser og omtumlethed er trænet op til en enestående egnethed i kampen for tilværelsen.” Hertil svarer nationalismen: ”Ja, den fidus kunne I lide at få os til at hoppe på, så I jøder i al evighed kunne bevare magten. I, der kan den kunst at sno sig som ål og slange, men ikke duer til åben og kraftfuld kamp.” Hvad det gælder om, er en tilværelse, hvor ”hver står ene og er henvist til sig selv i skarp og bitter konkurrence med de andre, ja, måske i krig, nødes til at anspænde alle evner og yde sit ypperste.”
Som Munk skriver: ”Der er et svælg ”imellem international jødedom og det folk med ”Deutschland, Deutschland, über alles”. Og så alligevel – ”frænde er frænde værst – måske er det dog den nationalistiske lampe, der nederst i hjertedybene sender heden op gennem begge folk.”

Munks argumentation er nok beskrivende, men ikke just positiv over for jøderne, hvis magtplacering i samfundet han ser som en grundlæggende forklaring på det had, han mener eksisterer i det tyske folk til jøderne. At jøden er mere international end national vinder ikke, når det kommer til, hvad der virkelig betyder noget, nemlig kærligheden til fædrelandet. Det er dér ”hjertedybet” viser sig, finder Munk.

Den hitlerske bøllefacon og det fælles ansvar

Sidst i artiklen skriver Munk, at han aldrig kommer til at forstå ”den hitlerske bøllefacon til at gøre op med jøderne på.” Altså en afstandtagen fra Hitlers optræden. Men så: Hvis jøderne vitterligt er ”den pest for Tyskland”, som Hitler har sagt, ja, så burde han ”dog se at skaffe sig dem fra halsen; der må blive råd til at give dem de penge, de har tjent, for at blive dem kvit, og så ud af landet med dem, ah! endelig at kunne ånde frit! … Men at røve dem alle eksistensmuligheder og forbyde dem at rejse, det er en optræden, der nok kunne kalde på behjertede kristnes tydelige protest.” Men hvorfor ”netop kristnes?” Hvorfor ikke også alle andres?

Jeg noterer, at Munk på denne side tager afstand fra Hitlers bøllefacon og på den anden side godtager, at jøderne sendes ud af landet med de penge, de selv har tjent. Nået dertil kan der igen åndes frit.
Ak ja, må man anno 2021 skrive. Der tegner sig et billede af Munk, der synes at vakle mellem sin støtte til jøderne og sin accept og beundring af Tysklands gøren og laden. For, som Munk skriver: ”Hovedrengøring i et hus går ikke altid af, uden at der knaldes københavnsk porcelæn. Det er beklageligt, det kan være en skændsel. Og som en skændsel synes

det os danske, hvad der sker med jøderne i vort naboland."
Altså: På denne ene side en skændsel og på den anden side sammenlignes behandlingen af jøderne i Tyskland med en hovedrengøring, hvor der nemt går noget til.

Både "blind" og dobbelttydig

Munk synes i 1933 at være 'blind' over for jøderne og deres situation i Tyskland og i sine formuleringer i bedste fald dobbelttydig. Munk er kritisk opmærksom på Hitlers måde at arbejde på over for jøderne og betegner den med ordene "bøllefacon" og "skændsel", hvad han finder, at kristne må reagere på. Men Munk accepterer det hele, for en hovedrengøring i Tyskland er åbenbart nødvendig. Hvilken sammenligning!

Rejsebrevene

I 1934 fik Kaj Munk orlov fra sit præsteembede for at rejse til Palæstina, hvilket bl.a. resulterede i et antal rejsebreve, som primært *Jyllands-Posten* løbende bragte. To af brevene kom i henholdsvis *Berlingske Aftenavis* og *Dagens Nyheder*. Samme år blev brevene udgivet i bogform, *"Vedersø-Jerusalem Retur"* på Nyt Nordisk Forlag i en lidt ændret udgave.
Et afsnit om Karl Barth i det første rejsebrev blev pillet ud ligesom den mulige konflikt mellem kristendom og nazisme. Til gengæld blev der tilføjet det meget omdiskuterede slutkapitel. Mere herom senere. Ellers helt identiske.

Forlaget har næppe været i tvivl om, at en bog af Kaj Munk ville få læsere, dvs. give et godt salg. For på det tidspunkt var salget af *"En Idealist"*, *"I Brændingen"*, *"Cant´"*, *"Ordet"* og *"De Udvalgte"* gået strygende. Alene *"Ordet"* var solgt i 14 oplag.

Rejsebrevene skildrer Lise og Kaj Munks rejse fra Vedersø til Jerusalem og retur. I brevene er læseren med i stort og småt. Fra kufferten bliver pakket til hjemkomsten, hvor parrets toårige datter tager imod sine forældre. Sprogtonen er let og teksten ganske underholdende.
Forfatterens teologiske baggrund fornægter sig selvfølgelig ikke. Igen og igen er der associationer, der knytter an til en bibelsk begivenhed. Og så er der selvfølgelig kommentarer, der knytter an til den udvikling, der er i 1930´ernes Europa.

Lad os finde ud af, hvad Munk skrev om henholdsvis Hitler og jøderne i en række centrale rejsebreve.

Hvad er det for en førerskikkelse, Kaj Munk er så optaget af i 1934?

- Det er ham, der har "snakket humør i alle tyske hjerter" og som "Gud være lovet vistnok er en fornuftig mand og velsignet i det nordiske." Citatet er fra rejsebrevet *"Alle mand i gang med at dige!"* [4]. En beskrivelse, der passer med omtalen af Hitler i *"Sønderjyllands prinsesse"*[5], hvor vi erfarer, at i Flensborg vrimler det med nazi-uniformer, Heil-Hitler råb og "musik og vajende faner." Den tid er forbi, hvor der bliver talt dansk i forretningerne. Flensborg er tysk, og tyskerne er for Hitler.

- Det er ham, den meget veltalende leder, der vil det hele folk. I rejsebrevet *"Teatret i det tredje Rige"*[6] , fortæller Munk, at "hans gerning ikke tager sigte på en enkelt stand eller på enkelte klasser, men på *Tyskland*, dvs. hele det tyske folk." Munk kan kun glæde sig over et tysk teater, der er for alle, og virkeliggjort på en måde, som, hedder det, "danske nerver slet ikke kan tage." Munk må dog indrømme, at det "Hitler'ske styre trods al god vilje" synes mere "kommanderende end inspirerende."

- Det er ham, der over alt bliver mødt med et brus af begejstring, og som bliver mødt med råbet "Heil Hitler". Den tyske begejstring er levende skildret i rejsebrevet *"Gennem Hitlers Tyskland"*[7], hvor Tysklands mirakel beskrives: Marken har værdi, og der er "Enhed og Orden i Riget" og "Store Nødhjælpsarbejder er sat i gang". Men, erkender Munk: Tyskland er andet end et mirakel. Det er også "Koncentrationslejre. Og Folk i Landflygtighed. Og Afskedigelser og Arrestationer. Nuvel, sligt maa til. Det er dog alt sammen bedre end Snigmord og Gadekampe som fast Institution og det evigt golde, besmudsende Kævleri. Ja, det er bedre, men ikke godt."

- Det er ham, Tyskland i den aktuelle situation har brug for. Ham, der har fået Tyskland "op af Sølet". Trods en vis usikkerhed hos Munk er han sikker på, at den mand Tyskland har brug for er i Tyskland: "Bestrid det ikke. Han *er* i Tyskland, bestrid det ikke…betænk, hvad der er naaet, og hvordan det er naaet." Der er tale om en beundring for den handlingsaktive Hitler.

- Det er ham, der har gjort "en Ende på Rigsdagsmændenes Diktatur", hedder det i rejsebrevet *"Interview med Sfinksen."*[8] Altså: De folkevalgte rigsdagsmænd bliver til diktatorer hos Munk. Det er den omvendte verden.

  Det er her, under opholdet i Egypten, at Munk har en fiktiv samtale med en sfinks om demokrati kontra diktatur og lader sin sympati for kongemagten og den stærke mand komme til orde. For nu ikke at Munk skal misforstås: Han ønskede ikke, at et land skulle ledes mod folkets vilje, men "ved og for Folket samlet omkring en Autoritet, alle genfinder sig i." Trods hans kritik af demokratiet var det en afgørende forudsætning, "at Folket stemte Føreren til Magten." [9]

  Sfinksen får sagt "Heil Hitler" og fortalt, at "havde mit gamle Rige ikke været dynastisk indrettet, var det aldrig blevet Folkeslagenes Rettesnor i Styresæt."

- Det er ham, der brøler som en urokse ud over tusinder af nazi-uniformer. Det gør han i en film-ugerevy, som Munk ser i Lyon. Den oplevelse deler han med os i rejsebrevet *"Tre Verdensdele og Vedersø"*[10]. Her hedder det, at "han oplever, at Publikum fnyser af Foragt over Hitler, der pludselig springer frem på Lærredet, "pluskæbet og brutal at skue" og brølende som en "Urokse ud over tusinder af nazi-Uniformer, stramt marcherende, et to, et to, et to, standhaftig Tinsoldat….." – Kaj

Munk har blik for det komiske og gruvækkende ved Hitlers optræden, men alligevel spørger han sig selv, om den gengivelse han netop har set er "forgrovet, forvrænget?" Eller er den et resultat af, at "alle de Omsiddendes Hjerteslag fik mit Hjerte til at slå fransk?"

Det er ham, eneren, der ofrer sig, når det er nødvendigt. Det er det billede, Kaj Munk tegner af Hitler i sidste kapitel i *"Vedersø-Jerusalem Retur"*[11], hvor vi får fortællingen om, hvor svært det var for Hitler at sætte sig i en flyvemaskine "og skynde sig hen at skyde sin bedste Ven og stærkeste Støtte, den brune Hærs Organisator, Homosexualisten Röhm[12]." "Hvad har det ikke kostet Hitler at overvinde sig selv og bringe det blodige Offer?", skriver Munk. "Han gjorde det for Tysklands Skyld. Han handlede stærkt og klogt, han handlede kristeligt og stort. Sammenbidt, rede gik han ind under det frygtelige Ord Ansvar, der er en ukendt Glose i parlamentariske Lande." - Det er stærke ord, i dag næsten uforståelige.

Kaj Munk skriver sidste kapitel, som han kalder *"Danmark"*, mens han sidder og læser korrektur på sine rejsebreve og vælger at tage sit udgangspunkt i den "andersenske Idyl", hvor "Paradistilstanden raader, og vi næppe ved hvad Livet er."
Og for at vi ikke skal glemme det, erindrer Munk os om, at "det tyske Folk ved sin seneste Afstemning med et uhyre Flertal har givet sig Hitler i vold… Leve eneren, der ofrer sig helt for de mange, han der ved, hvad han vil, og tør, hvad han ved, leve Manden i huset!"

Heroismen hører tiden til

Munk har selvfølgelig haft sin tvivl om Hitler, men han slipper ikke sin beundring for manden med uroksebrølet.
Hvorfor ikke? Fordi - mit bedste gæt - han var fascineret af den vilje- og handlekraft, der var Hitlers. Med "Hitler er Parlamentarismen og Vrøvlet som bærende Princip endelig på vej ud", finder Munk. "Tiden er heroisk, og derfor er Heroismen Tidens Realisme."[13]

"Vedersø – Jerusalem Retur" havde været en anden og langt mere betydelig bog uden det sidst tilføjede kapitel. Her får bogen en ubehagelig totalitær drejning, som udgiverne af *Mindeudgaven om Kaj Munk* vælger ikke at tage med, om end flere af de andre kapitler er der.[14] Hvorfor skulle denne del af Munk-billedet ikke med i Mindeudgaven, fristes man til at spørge? Det er dog det billede eftertidens kri-

tikere noterer sig. Og det er det kapitel, der får boganmelderne til at nedgøre denne del af bogen.[15]
Paul la Cours anmeldelse i *"Tilskueren"*, gengivet som avisartikel den 21.december 1934, kan stå som et skoleeksempel på en nedgørelse af en bog og dens forfatter: "Han tænker med Tungen…Ordene og Instinkterne besætter ham og voldfører ham… leder Tanken hen paa en Tungetaler i Ekstase."

Hvad er det for en karakteristik af jøderne, Munk lader komme til orde i rejsebrevene?

- **De er griske**
  Jøderne dukker op i rejsebrevet *"Teatret i det tredje Rige"*[16] , hvor et dramastykke omtales. Her dukker to jøder op, der for at redde, hvad reddes kan, mens nationen er ved at gå til, sikrer sig selv. Sådan er de. De "snuser sig til Byens snarlige Fald og… faar i Hast overført deres Papirer til Lybæk". Som to lidt griske skikkelser er de to jødiske forretningsmænd beskrevet. Det er den klassiske fordom om jøderne, Munk lader komme til orde. Han siger det ikke selv, men…
- **De er uhæderlige**
  Billedet af jøden fortsætter i rejsebrevet *"Interview med Sfinksen"*[17], som han spørger, om han "ogsaa har kendt Moses personlig?" Svaret lyder: "Den infame Forræder! Typen paa sit Folk. Fødes som Jøde og gør sig til Ægypter for at lære sig alt vort og bruge det mod os til Fordel for sig selv og sine egne. Heil Hitler". Ordene er ikke Kaj Munks, men de bliver lagt i munden på sfinksen, der får sagt, hvad mange mente om jøderne i samtiden. De er uhæderlige og simple forrædere.
- **De er – trods alt - Jahves eget folk**
  Rejsebrevene *"Og nærved Staden græd han over den"*[18], *"Et Betlehem uden Stjerner"*[19] og *"Til Nazaret og Genesaret Sø"*[20] er, mere end andre rejsebreve sprængfyldte med bibelske associationer. Her er Jesusbarnet, Maria og Josef, Herodes, profeterne osv., osv. Vi er på besøg hos Jahves eget folk, hvis historie sognepræsten i Vedersø selvfølgelig kender.

Specifikke kommentarer om jøderne som mennesker er der ikke. Det er ikke, hvad Munk her vil fortælle om. Vi skal høre om alle de indtryk, Munk får. Det gælder turistindustriens omfang, de anmassende gadesælgere, restauranterne, hvis navne knytter an til fortællinger fra Det gamle Testamente, fx *"Elias Kilde – Kafé og Restaurant."*

Spændingerne mellem arabere og jøder er der også i 1934, hvad Munk har øje for og giver eksempler på. Altså dengang som i dag. Snart er det sabbat, "saa ingen jødisk Chauffør vil køre os. Vel, saa tager vi en Araber."

Munk fortæller om nye jødiske kolonier, de såkaldte zionister, mennesker fra "Polen og Rusland, glatbarberede Hitlerædere fra Tyskland; i klumpvis bor de over hele Palæstina." Nationen er ved at blive bygget. Den jødiske bosættelsespolitik er, som Per Stig Møller skriver i "Munk", "na-

tionsbyggende", hvad Munk aktivt støttede. "For ham var Det hellige Land Det gamle Testamentes og derfor Jødernes land, og det er Gud, der benytter Nazismens Ondskab til at tilvejebringe Jødernes Hjemkomst".[21]

"Skal det lykkes, skal det virkelig lykkes," spørger Munk, "at Jøder ved Englands Beskyttelse, egen Dygtighed, Stammefrænders Dollars og nazistiske Bøllestreger"… så "Ofret en skønne Morgen igen kan frembæres af Ypperstepræsten på Zions hellige Bjerg for Jahves eget Folk ude og *hjemme*?"

Konklusion

Min samlede vurdering af Hitler-billedet hos Munk i 1934 er i bedste fald et splittet billede. Et billede af en jysk sognepræst, der – som mange i tiden – ikke evner at se den virkelighed, der er lige foran ham, og som han dog har tæt på. Han er besat af Hitlers tilsyneladende handlekraft og viljestyrke.

Ord som naiv og forblændet og med en manglende vilje til at forholde sig kritisk er nærliggende at trække frem om Munk. Stærkt optaget som han er af den heroiske tidsånd.

Rejsebrevene i sin helhed giver mig det indtryk, at Munk trods al kritik af jøderne og de fordomme, han lader komme til udtryk i de første breve, i sig har en grundlæggende kærlighed til det jødiske folk – Jahves eget folk. Men den er i passager blandet op med tidens mange fordomme mod jøderne. Det er ind i mellem ubehagelig læsning og ligger langt fra den Munk, der skriver *"Han sidder ved Smeltediglen"*, som fire år senere gik sin sejrsgang. Første gang opført i Oslo. I Danmark turde man ikke.

Tankevækkende at den mand, der kunne skrive om jøderne og Hitler, som han gjorde i 1933-34, skulle blive en stærk Hitlerkritiker og ven af det jødiske folk. Han, hvis liv sluttede med en kugle affyret af tyske nazister i januar 1944.

Mange var "blinde" som Kaj Munk

Kritikken af Munk i forhold til jøderne og Hitler, deler han med mange. Andre tog også fejl af Hitler og den tyske heroisme, der en kort årrække vandt fodfæste.

Det store flertal, der blev indfanget af den nazistiske 'ånd', var jævne folk, "almueopdragne og autoritetstro", der i forbindelse med retsopgøret blev ramt af en "lovgivning med tilbagevirkende kraft." Moralsk skyldige, formentlig, men også uvidende og udsat for en strømning, der langsomt kom snigende. Herfra undtager jeg naturligvis frikorpsfolk og landsforrædere, der har vidst, hvad de gjorde og blev dømt herfor. Men som Hans Edvard Nørregård-Nielsen skriver i *"Mands Minde"*, de kom alle ned i "den samme digle, og det var ikke den store mester, som sad ved den."[22]

I alle samfunds- og erhvervsgrupper, var der tyskvenlige personer. De var samarbejdsvenlige, uden at man kan sige, at nazismen eller den store imponerethed af Nazityskland på noget tidspunkt for alvor vandt fodfæste i Danmark. Således kunne nazipartiet i 1935 ikke samle

stemmer nok til noget mandat, mens det i 1939 fik tre mandater = ca. 31.000 stemmer. Samme år fik Bondepartiet[23], der i sig havde holdninger og værdier knyttet til nationalsocialismen, fire mandater.

Som Per Stig Møller skriver i *"Munk"*: "Det tog mange, herunder Kaj Munk, for lang tid, før de gennemskuede falskheden og hulheden i Hitler og hans nationalsocialisme. Men blindheden var udbredt."[24]

Efterskrift

Jon Høgh og jeg har i bogen *"Der skal komme en stor fredens dag engang"* behandlet *"Vedersø-Jerusalem Retur"* og noteret, at bogen hører til blandt de mest omdiskuterede Munk-bøger. Det er nemlig den bog, der trækkes frem, igen og igen, når Munks kritikere har ordet. For det er jo – ganske rigtigt – meget stærke meninger Munk kommer med. Ikke blot giver Kaj Munk demokratiet og parlamentarismen et spark, men han lovpriser også Hitler og diktaturet.

Vi har søgt at give en forklaring på, hvorfor Munk kunne skrive, som han gjorde. Vi kommer ikke med en facitliste, men forsøger os alligevel og opfordrer andre til at tænke med. Læs side 44 – 46. For hvordan kunne en veluddannet sognepræst og digter dog skrive, som han gjorde? Han havde jo ikke bind for øjnene – eller havde han? Er der træk i Munks personlighed, der forklarer hans synspunkter?

Litteratur

Andersen, Knud Erik og Jon Høgh: *"Der skal komme en stor fredens dag engang."*. Bollerup Boghandels Forlag, 2014.

Andersen, Richard: *Danmark i 30érne en historisk mosaik.*

Blixen, Karen: *Breve fra et land i krig,* Heretica, 1948

Munk, Kaj: *"Guds grønne Enge og det tyske Jødehad", "Sognepræst Kaj Munks svar."* Jyllands-Posten den 25. april 1933.

Munk, Kaj: *"Vedersø – Jerusalem retur",* Nyt Nordisk Forlag. Arnold Busck, 1934.

Møller, Per Stig: *Munk.* Gyldendal, 2000.

Nørregård-Nielsen, Hans Edvard: *Mands Minde,* Gyldendal, 1999.

Tjørnehøj, Henning: *"Ingen Dansk kan være Hitlers Daad mere end jeg",* Information den 5. maj 2003.

Wilde, Poul: *"Guds grønne Enge og det tyske Jødehad",* Jyllands-Posten den 23. april 1933.

Aviser og tidsskrifter:
Berlingske Tidende, Berlingske Tidende Aften, Dagens Nyheder, Heretica, Information, Jyllands-Posten, Tilskueren.

1. Omtalt i min artikel i Munkiana, nr. 61: Kaj Munk og skolen.
2. Information den 5. maj 2003.
3. Per Stig Møller: Munk, Gyldendal 2000.
4. Jyllands-Posten den 11. februar 1934.
5. Jyllands-Posten den 18. februar 1934.
6. Berlingske Tidende Aften den 24. februar 1934.
7. Jyllands-Posten den 25. februar 1934.
8. Jyllands-Posten den 22. april 1934.
9. Per Stig Møller: Munk, side 172, Gyldendal 2000.
10. Jyllands-Posten den 3. juni 1934.
11. Kaj Munk: Vedersø-Jerusalem Retur, s. 143-151. Nyt Nordisk Forlag 1934.
12. Ernst Julius Günther Röhm (1887-1934) var tysk officer under 1. Verdenskrig. Efter krigen blev han medlem af NSDAP, fra 1931 var han øverste chef for SA. Röhm blev myrdet under "De lange knives nat", formentlig fordi hans magt var blevet for stor. Röhm var kendt for at være homoseksuel. Den officielle Hitler-forklaring var naturligvis en anden: nemlig at Röhm havde forrådt sit land og modtaget 12 millioner mark som betaling for at myrde Hitler og overgive Tyskland til Frankrig..
13. Per Stig Møller: Munk, side 177, Gyldendal, 2000.
14. Per Stig Møller: Munk, side 175, Gyldendal 2000.
15. Henning Kehler i Berlingske Aftenavis, Svend Borberg i Politiken m.fl. Det er Hitler-hyldesten og ikke mindst mordet på Röhm og Munks accept heraf, der fylder. Röhms homoseksualitet kan aldrig være en undskyldning for mordet på Hitler, skriver således Svend Borberg den 28. september 1934.
16. Berlinske Tidende den 24. februar 1934.
17. En sfinks var et fabeldyr i egyptisk og græsk mytologi. I Egypten blev sfinkser med en løvekrop og et menneskehoved opstillet som vogtere af templer og pyramider, fx sfinksen i Giza. På dansk har vi et tidsskrift, der handler om antikken og hedder Sfinks.
18. Jyllands-Posten den 6. maj 1934.
19. Jyllands-Posten den 13. maj 1934.
20. Jyllands-Posten den 20. maj 1934.
21. Per Stig Møller: Munk, side 173, Gyldendal, 2000.
22. Nørregård-Nielsen, Hans Edward: Mands Minde, Gyldendal, 1999, side 50-51.
23. Bondepartiet, dansk politisk parti 1934-1945, dannet af udbrydere fra Venstres folketingsgruppe. Partiets højdepunkt var valget i 1939, hvor det fik fire mandater samt ét mandat i Landstinget og i 1943 kun to mandater. Partiet repræsenterede Landbrugets Sammenslutning (LS), som underbesættelsen etablerede et samarbejde med tyskerne og det danske naziparti, DNSAP. Partileder: Valdemar Thomsen, der efter krigen blev anklaget for landsforræderisk virksomhed, men blev frikendt.
24. Per Stig Møller: Munk, side 184, Gyldendal 2000.

’Pastoren er morsom. Præstehistorier’

Ved Jon Høgh

I 1943 udkom på C.A. Reitzels Forlag en lille bog på 64 sider med titlen ’Pastoren er morsom. Præstehistorier’. Den overordnede titel, ’Pastoren er morsom’, er noget misvisende, idet grinet ofte finder sit offer i og følgelig rettes mod pastoren.

Bogen indeholder en lang række små præsteanekdoter samlet af I. Blicher-Hansen og Gunnar Buchwald. Anekdote er græsk og betyder ”ikke før udgivet”, og det er de her heller ikke, før i 1943.
Anekdotegenren er, så vidt jeg har forstået det, en kort, rammende og vittig historie med brod og pointe, der som regel, ved en ganske speciel og enligstående situation, og på godmodig vis, karakteriserer nulevende eller historiske personligheder. Dermed være så indrømmet, at anekdoten ikke er et godt eneste sandhedsvidne.
Men alligevel skal der nok være noget om snakken, der er genrens indpakkede, men aldrig skjulte ironiske indhold, og det navnlig når pointen er åndfuldt formuleret og kommer overraskende.
Anekdoten er med andre ord altid optaget af på humoristisk vis at udbringe det måske ufrivilligt komiske, men til alle tider morsomme i visse menneskelige relationer. Den er aldrig lunefuld, som satiren kan være, men den har lune, og det er noget ganske, ganske andet.

Det skal vi have nogle prøver på:

’Den navnkundige Ribebisp Olesen var engang på husbesøg. Ved kaffebordet udtrykte husets frue, at hun da troede og håbede, at kaffen var god. Olesen svarede: ”Min gode kone, her hjælper hverken tro eller håb. Her hjælper kun bønner.”’

Endnu en om Olesen. ’En dag rejste biskop Olesen i kupé med et par handelsrejsende. I samtalens løb opdagede de, at Olesen var præst. Den ene af dem ville derfor drille ham lidt og sagde: ”Ved De, hr. pastor, at Fanden er død?” ”Nej, det må jeg indrømme, det anede jeg ikke,” sagde biskop Olesen, og idet han trak sin portemonnæ frem og gav dem hver en krone, tilføjede han: ”Værs`go´, her er lidt til de faderløse!”’

’Pastor Bjørnbak havde holdt et foredrag i en gymnastikforening på landet. Da han var færdig, rejste formanden sig og sagde: ”Så vil jeg gerne sige pastor Bjørntak – bak!”’

’Pastor Julius Steen fra Andreaskirken skulle engang på husbesøg hos en dame. Da hun helt uforberedt lukker op for ham, midt i rengøringen, slår hun hænderne sammen og udbryder: ”Næ, Gud – er det Dem?” – hvortil pastor Steen roligt svarer: ”Nej, De tager fejl, det er kun hans ringe tjener.”’

’Præsten ved Gellerup Kirke var engang ude for følgende oplevelse: Til søndagsprædikenen havde han valgt historien om de 5000 mennesker og de 7 brød til dagens tekst. På prædikestolen kom han til at fortale sig ved at sige, at Jesus bespiste 7 mennesker med 5000 brød, hvad der fik en af sognets flittigste kirkegængere, Søren Olsen, til at råbe op: ”Det kunne jeg også have gjort!”
To år efter, da præsten igen brugte emnet, huskede han fortalelsen og Søren Olsens bemærkning. Præsten koncentrerede sig: ” … Og Jesus bespiste 5000 mennesker med 7 små brød,” og henvendt til Søren Olsen nede i kirken: ”Kunne du også have klaret det, Søren?” ”Jow, hr. pastor, hvis jeg havde haft levningerne fra i forfjor.”’

’Biskop Fog var i enestående grad distræt. Således fortælles det, at han om morgenen efter sit bryllup vendte sig forskrækket om i sengen, gned øjnene inderligt og sagde: ”Jamen, frøken Münter dog. Hvordan i alverden er De kommet der?”’

Og så en sidste! ’Præsten ventes på besøg i skolen, hvorfor læreren har sagt besked på første række: ”Når nu præsten kommer, spørger han dig, Peter: ”På hvem tror du?”, så svarer du: ”På Gudfader.” Han peger så på dig, Oluf, og du svarer: ”På Guds søn”, og så på dig, Niels, og du svarer så: ”På Helligånden.”
--- Præsten kom, nikkede uheldigvis først til Niels og spurgte: ”På hvem tror du, min dreng?” ”Jeg tror på Helligånden.” --- ”Tror du da ikke på Gudfader?” ”Nej, det gør Peter.”’

Efter fiaskodebuten med dramaet, ’En Idealist’, i februar 1928 og hans gennembrud og første succes, ’Cant’, i oktober 1931 var Kaj Munk en kendt dramatiker i Danmark. Hans digternavn blev slået fuldstændigt fast i 1932 med ’Ordet’, der er hans mest spillede stykke.
I mellemtiden, 1931, var han blevet journalistisk medarbejder på Jyllands-Posten, og det skulle vise sig, at avisen havde fået en meget, meget flittig medarbejder, som glædede visse avislæsere og forargede andre – det sidste nok især fordi han en tid lang udviste sympati med tidens rå og brutale henholdsvis nazistiske og fascistiske diktatorer i Tyskland og Italien.

Teatergængere og avislæsere indså snart, at dramatikeren og journalisten og sognepræsten i Vedersø ikke kun var en alvorlig mand. Han var også en morsom mand, der meget ofte anvendte humoren som redskab på teaterscenen, i avispolemikkerne og på prædikestolen i hans lille vestjyske kirke. Det er derfor ikke underligt, at Blicher-Hansen og Buchwald opfordrede Kaj Munk til at skrive forordet til deres lille, nu 77 år gamle, bog, som Munkianas trofaste læsere nu kan nyde.

Forord

Af Kaj Munk

Augurerne [romerske spåmænd. Red.] smiler, lød et grimt ord i det gamle Rom. Det skulle betyde, at i præsternes fagforening godtede man sig over at have folk til nar. De tider er længst forbi. Nu er det snarere sådan, at man smiler ad augurerne. Og det får stundom disse til at se melantriste ud.

Det er forkert af os. Kristne skal være livsglædens apostle, sagde Ricard og fortsatte: Hvorfor er præster tit så sure!
Denne lille bog kommer og fortæller, at det er de heller ikke. Kvikhed og slagfærdighed er ikke helt gået af os endnu. Vorherre selv førte ofte ord af rammende vid. ”Jeg er kommen for at helbrede de syge og ikke de raske”, sagde han til farisæerne; ”Der bliver glæde i Himlen over én synder, som omvender sig, mere end over 99 retfærdige, der ikke har omvendelse behov.” Den sad.

Morten Luther elskede at slå sig løs for at ærgre Djævelen, som han kaldte det. Og Vilh. Beck kunne tale i kirken, så den gjaldede af latter.

Historierne om biskop Olesen fortæller os, hvordan en mand kan prædike ved at slippe humoren løs. Man kommer oftere længere her i Danmark ved at tale dansk end ved at tale højtideligt.

Anekdoterne i denne lille bog lader sommetider viddet gå ud over præsten i stedet for at lade det gå ud fra ham. Det skal vi ikke være kede af. Vi danske har det sådan, at dem, vi kan le af, dem kan vi også lide.
Og for resten er flere af historierne heri dels løgn, og dels forkert adresserede, så vidt jeg har kunnet konstatere. De giver sig jo heller ikke ud for at være evangelisk sandhed. De er ikke beregnet på prækestolen, men på rygeværelset. Og sikke arbejde videnskaben engang kan få med at anbringe rigtig etikette på dem!

Det værste er, at nogle af de bedste præstehistorier mangler.

Fx den om pave Leo XIII, der visselig ikke var nogen sinke. Engang mens han som kardinal deltog i et selskab, ville en marquis gøre grin med ham og viste ham en snustobaksdåse med billedet af en nøgen kvinde på låget: Om hs. eminence ikke fandt hende smuk? ”Nydelig”, svarede eminencen, mens spottefuglene smiskende trængtes om ham, ”særdeles nydelig! Deres hustru formoder jeg.”

Der gjorde katolikken vel nok sin herre ære. Mon det ikke var i det øjeblik, det besluttedes i Himlen at gøre ham til pave dengang?

Så skal De have en af en anden skuffe. Præsten i Sevel var grumme dygtig til at mane. En nabopræst, der en nat var kommen i klammeri med et spøgelse og ikke kunne stå sig, måtte sende ilbud til ham om hjælp. Da Sevel-præsten ankom til mosen, var hans nødstedte nabopræst allerede manet i jorden til armhulerne af spøgelset, der hoverende tilråbte den ankommende: ”Spar dine kunster; der er ikke den præst født af en kvinde, som kan mane *mig* ned.” ”Da træffer det sig heldigt, at jeg just slet ikke er født”, svarede Sevel-præsten og tog straks fat og var snart herre over situationen; han var nemlig ikke født, kaldtes af folket Bertel Ufød og var kommen ved kejsersnit.

Og så slutter vi med Olesen. ”I skal kæmpe og aldrig give op”, prædikede biskoppen i et missionshus. ”To frøer faldt i en spand nymalket mælk; den ene opgav på hedensk vis, gik straks til bunds og druknede. Den anden frø stred som vi af kristen kampvilje, sprællede og slog om sig hele natten, og hen under morgen sad den frelst på en klat smør.”

Ny online udstilling: Amerikanske studerende på turne med *Ordet* under 2. verdenskrig

Af Catrine Kyster Giery

Catrine Kyster Giery

På det dansk-amerikanske arkiv i den lille by Blair i staten Nebraska i USA gennemgik og katalogiserede to frivillige i løbet af to år store mængder breve, noter, manuskripter, undervisningsmateriale, fotos og artikler, der havde tilhørt den danskfødte præst og professor Paul Nyholm. Da de var færdige, stod de med ikke færre end 61 arkivæsker med Nyholm-materiale, og papirerne i en af de æsker fortæller en historie, der involverer Kaj Munk og *Ordet*.

Sammen med andet materiale fra arkivet dannede indholdet i den æske under efterårets Corona-nedlukning – i samarbejde med undertegnede – grundlag for en online udstilling om, hvordan en gruppe studerende fra Dana College i 1942 tog på turne med en lettere forkortet udgave af Kaj Munks skuespil *Ordet*.

De studerende var næsten alle børn eller børnebørn af danske immigranter og opførte stykket på dansk for tilhørere i 12 byer og landsbyer i seks amerikanske stater. Formålet med turneen var bl.a. at udbrede kendskabet til Kaj Munk og – i lyset af Danmarks besættelse – at skabe sammenhold blandt dansk-amerikanere og bruge det danske sprog.
Udstillingen kan ses på:
dana1942theword.org

Danskfødte Paul Nyholm udbredte kendskabet til Kaj Munk i USA

Et uddrag af Kaj Munks skuespil *Ordet* blev første gang opført på Dana College i Nebraska den 1. maj 1942. Dana College og det tilhørende Trinity præsteseminarium blev etableret i 1884 af den del af det dansk-amerikanske kirkesamfund, der var tæt affilieret med den danske Indre Missionbevægelse.
I maj 1942 var Dana College vært for det årlige møde i foreningen *Society for the Advancement of Scandinavian Study*, og aftenens underholdning var arrangeret af universitetets lokale afdeling af *American Scandinavian Foundation.* Ideen om at opføre dette stykke – og opføre det på dansk – kom fra foreningens initiativtager Paul Nyholm, der underviste på universitetet i bl.a. dansk og græsk.

Paul Nyholm blev født i Hjørring i 1895 – efter sigende var han søn af Danmarks første missionær i Kina. Efter teologisk eksamen fra Københavns Universitet

Paul Nyholm

immigrerede Paul Nyholm i 1922 til USA. Her arbejdede han som præst i menigheder i både USA og Canada, var ivrig skribent, redaktør og forfatter, og underviste på flere præsteseminarier.

Hans papirer blev omkring 1970 doneret til Dana Colleges arkiv, der var en forgænger for det nuværende *Danish American Archive & Library.*

Den første opførelse af uddrag af *Ordet* blev modtaget entusiastisk af publikum og ledte til tanken om en turne. Paul Nyholm skrev i en avisartikel efter turneens afslutning, hvad han anså for turneens trefoldige formål:

- At bringe en hilsen fra Danmark og give et bidrag til bevarelsen af det danske sprog – ikke mindst på dette tidspunkt hvor ”det frie Ord ligger i Lænker i gamle Danmark”. Desuden håbede han, at forestillingen kunne være med til at skabe samling og samfølelse mellem alle med danske rødder.

- At udbrede kendskabet til Kaj Munks “talentfulde og tankevækkende Forfatterskab” – og sætte diskussioner i gang, som forhåbentlig ville være frugtbare.

- Gennem skuespillet at bringe “et Budskab fra Ham, der er det levende Ord, Himlens og Jordens Gud.” Paul Nyholm mente, at ”Danmarks kendteste Præst har noget at sige til os alle herovre fra Gud selv”.

I programmet for skuespillet fremhævede Paul Nyholm også, hvordan *Ordet* havde et budskab til alle amerikanere i krigssituationen, hvor mange unge menneskeliv var i fare. Nyholm mente, at *Ordet* kunne hjælpe folk med at stå ansigt til ansigt med sig selv og Gud og med de store virkeligheder: liv og død.

Turneen planlægges

Brevudvekslingen mellem Paul Nyholm og dansk-amerikanske avisfolk, præster og andre lokale ledere vidner om det store arbejde med at arrangere turneen og forestillingerne. Dansk-amerikanerne i de enkelte byer skulle finde et egnet sted til forestillingen, sælge billetter og finde en lokal pige til at spille Ingers og Mikkels unge datter Maren. Desuden blev de studerende indkvarteret hos byens borgere.

Tolv byer og landsbyer sagde ja tak til et besøg af Dana Colleges amatørskuespillere. Men der var også steder, hvor man sagde nej tak. Flere steder mente man ikke, at man kunne samle et stort nok publikum til en dansksproget forestilling.
Mindst et sted havde man ikke lyst til at have noget med Kaj Munk at gøre.
Præsten i Council Bluffs i Iowa, Pastor Hansen, skrev, at han håbede, at han selv ville få lejlighed til at se stykket, men “Det vilde aldrig tillades af vore Ledere. Det vilde være i deres Øjne en Vanhelligelse af Kirken, selv om det blev fremvist i Kirkens Undersal. … Et andet Sted kunde vel nok findes, og en Del Folk vilde nok komme, men dersom

Præsten havde noget med det at gøre, vilde [det] tages ilde op."

Det brede dansk-amerikanske publikum havde sandsynligvis et begrænset kendskab til Kaj Munk, men en kort søgning i digitaliserede dansk-amerikanske aviser viser, at grundige læsere af de dansk-amerikanske aviser ville have været bekendt med ham. Aviserne havde blandt andet i foråret 1942 omtalt, at Kaj Munks drama *Niels Ebbesen* var blevet beslaglagt af nazisterne. Senere på året trykker mindst én dansk-amerikansk avis *Niels Ebbesen* som en føljeton.

Mens det de fleste steder var den eller de lokale dansk-amerikanske kirker, der var vært for opførelsen, var det i Minneapolis den dansk-amerikanske støttegruppe for Danmark under besættelsen, *National America Denmark Association*, der stod for arrangementet. Opførelsen blev også nævnt i den danske modstandsstøttende avis, som blev udgivet i England under besættelsen.

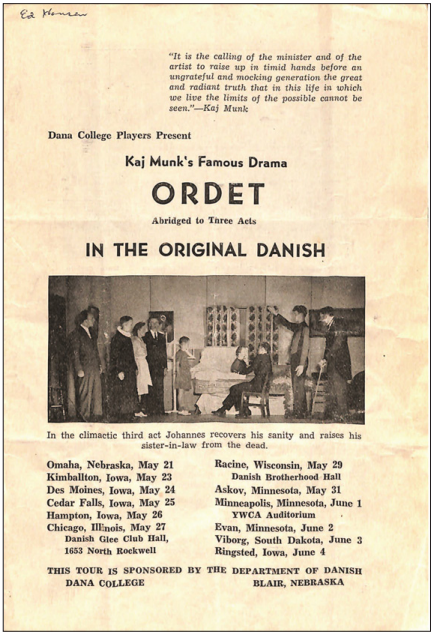

"It is the calling of the minister and of the artist to raise up in timid hands before an ungrateful and mocking generation the great and radiant truth that in this life in which we live the limits of the possible cannot be seen."—Kaj Munk

Dana College Players Present

Kaj Munk's Famous Drama

ORDET

Abridged to Three Acts

IN THE ORIGINAL DANISH

In the climactic third act Johannes recovers his sanity and raises his sister-in-law from the dead.

Omaha, Nebraska, May 21
Kimballton, Iowa, May 23
Des Moines, Iowa, May 24
Cedar Falls, Iowa, May 25
Hampton, Iowa, May 26
Chicago, Illinois, May 27
Danish Glee Club Hall, 1653 North Rockwell
Racine, Wisconsin, May 29
Danish Brotherhood Hall
Askov, Minnesota, May 31
Minneapolis, Minnesota, June 1
YWCA Auditorium
Evan, Minnesota, June 2
Viborg, South Dakota, June 3
Ringsted, Iowa, June 4

THIS TOUR IS SPONSORED BY THE DEPARTMENT OF DANISH
DANA COLLEGE BLAIR, NEBRASKA

Program fra Dana Colleges Ordet-turné i 1942. De studerende optrådte i 12 forskellige byer i 6 stater. ©Danish American Archive & Library

Modtagelsen i de dansk-amerikanske samfund og aviser

De studerende rejste i to privatbiler ca. 5.000 miles for at optræde i de små dansk-amerikanske samfund. ©Danish American Archive & Library

I slutningen af maj måned tog de studerende afsted på deres 15-dages rejse, og i arkivets virtuelle udstilling kan man følge gruppens turne gennem Nebraska, Iowa, Illinois, Wisconsin, Minnesota og South Dakota gennem fotos og uddrag fra en dagbog skrevet af en af de studerende.

Forestillingen samlede pænt fulde huse – i alt så cirka 2000 mennesker dramaet

Studerende på Dana College optrådte første gang den 1. maj 1942 med uddrag af Kaj Munks Ordet.
©Danish American Archive & Library

– og de dansk-amerikanske aviser og de lokale amerikanske aviser skrev generelt rosende om forestillingen.
En anmelder fra *Den Danske Pioneer* mente, at de studerendes forestilling ville ”sætte baade Tanker og Talegaver i Bevægelse. Dette er ogsaa af betydning.” En skribent i *The Ansgar Lutheran* skrev, at stykket har et budskab til alle, der har bortkastet deres religiøse tro. Der var dog også nogle, der fandt stykket noget underligt, og der blev også kommenteret lidt på de studerendes danske udtale og amerikanske accenter.

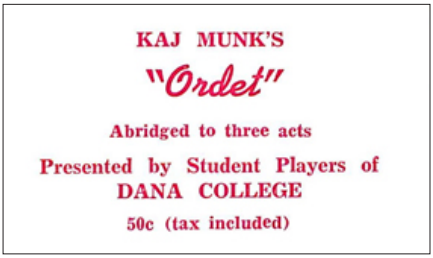
KAJ MUNK'S
"Ordet"
Abridged to three acts
Presented by Student Players of
DANA COLLEGE
50c (tax included)

Det kostede 50 cents at komme ind at se Kaj Munk-forestillingen i USA i 1942.
©Danish American Archive & Library

Aviserne indeholdt en enkelt diskussion af den måde, hvorpå Paul Nyholm havde forkortet skuespillet. Skribenten, Marius Krog, mente, at Paul Nyholm belejligt havde skåret alt det væk, som kritiserede Indre Mission. Nyholm forsvarede sig med, at hvis stykket ikke var blevet forkortet, ville det have krævet fire ekstra skuespillere, og det ville have været

for svært for de studerende at lære hele stykket på dansk, som jo ikke var deres modersmål. Nyholm svarede desuden, at han mente, at Kaj Munk ville have bifaldet forkortelsen, da den gjorde det muligt at bringe skuespillets "mægtige og gribende Budskab" til et stort antal mennesker.

Gruppebillede fra turneen.
©Danish American Archive & Library

Efter turneen

De studerende, som var med på turneen, skrev selv senere i breve og enkelte artikler, hvor meget oplevelsen betød for dem. Så vidt det har været muligt at undersøge det, var de alle anden- eller tredjegeneration dansk-amerikanere. Flere af dem blev senere præster i de dansk-amerikanske kirker og en enkelt blev engelskprofessor på Dana College og var med til at grundlægge det amerikanske *Museum of Danish America.*

Efter drabet på Kaj Munk i 1944 afholdt de studerende på Dana College en æresmiddag for Kaj Munk med taler og musik. Paul Nyholm, der i 1943 var blevet præst i en dansk-amerikansk menighed i Chicago, talte til sin kirkes mindeaften for Kaj Munk. Paul Nyholm modtog i øvrigt efter krigen Christian den Tiendes frihedsmedalje og blev senere Ridder af Dannebrog.

I 1976 var studerende fra Dana College igen på turne med *Ordet* – denne gang blev stykket dog opført på engelsk. Dana College måtte desværre lukke i 2010 på grund af økonomiske vanskeligheder, men dets arkiv blev reddet af dansk-amerikanere og lokale borgere og har i dag – i en meget udvidet form – til huse på hovedgaden i Blair.

Udstillingen om Dana College og de studerendes Ordet-turne er den første online særudstilling fra *The Danish American Archive and Library.* Den kan ses på: dana1942theword.org

Kort over turneens rute i 1942. ©Danish American Archive & Library

Kaj Munk-medaljerne. Drenge, I drenge, som døde

Af Jon Høgh

På en tidlig efterårsbustur i september sidste år til en lang række vestjyske adresser langs vestjyske grusveje og i Klitten, hvor der havde boet mennesker, som i særlig grad havde haft betydning for Kaj Munk, deltog blandt flere andre medlemmer af Kaj Munk Selskabet også fhv. sognepræst Villy Mølgaard. Han medbragte en Kaj Munk-medalje, som han under frokosten lod gå rundt blandt deltagerne med det håb, at en eller anden kunne oplyse, hvorfor og til hvilket formål denne specielle medalje var blevet fremstillet. Alle havde den i hånden og beså den, men ingen omkring frokostbordet, altså ud over Mølgaard selv, havde kendskab til medaljens eksistens.

Men det kunne jo være, at andre medlemmer af Selskabet, som ikke deltog i arrangementet, kunne berige os med viden. Henny Nørgaard fotograferede begge medaljens sider, og den ene side fremstår som forside på Munkiana nr. 68, mens begge sider ses på side 37 og igen i større format på siderne 66 og 67. Med disse gode og særdeles klare fotos ved hånden opfordredes læserne til, at man henvendte sig til mig, hvis man vidste noget om medaljens tilblivelseshistorie.

Det gjorde forfatteren Søren Daugbjerg i Maribo på Lolland, og han sendte mig to små artikler af journalist Jens Skovly bragt i Lolland-Falsters Folketidende den 12. januar 1998 – altså i hundredåret, men en dag for tidligt, fordi den 13. januar var en søndag, hvor Folketidende ikke udkom – for Munks fødsel, der i øvrigt på fødselsdatoen markeredes ved et storstilet arrangement i Maribo.
Som alle medlemmer af Kaj Munk Selskabet ved, blev Munk på foranledning af den tyske besættelsesmagt myrdet den 4. januar 1944 få dage før, han kunne være fyldt 46 år. Det er sikkert både i anledning af Munks fødselsdag og likvideringen på Hørbylunde Bakke, at den danske modstandsbevægelse illegalt udgav Kaj Munk-medaljen samt en variant.

Salget af medaljerne, der blev fremstillet i henholdsvis 4.000 og 3.000 eksemplarer bidrog til at støtte modstandskampen økonomisk. Begge medaljer måler 38 mm i diameter og er præget i kobber, der er bruneret, så de tager sig ud som bronzemedaljer.

Der er, både direkte og indirekte, altid to sider af en medalje. Hvad er forside, og hvad er bagside på en medalje? Hvad disse angår, er svaret ligetil, efter at vi har læst sidernes to verslinjer i omskriften, hvor der på forsiden omkring det vajende Dannebrog står: *Og den har tysken haanet og traadt den under fod.*

Kaj Munk Medaljen med Dannebrog i centrum
Foto: Henny Nørgaard

Kaj Munk Medaljen med digterens navn på en bauta, samt med god grund tilføjet 'og alle de andre'. Foto: Henny Nørgaard

På bagsiden er præget en mindesten for *Kaj Munk og alle de andre*. Disse ord står på stenen og ovenover ordet *Husk*. Med andre ord opfordrer den del af medaljens ordlyd til stille at mindes, ikke kun Kaj Munk, men alle de tapre døde.
Det slår variantens ordlyd på dens bagsides sten også fast. Her står under Husk: *Dem som ofrede sig.* I rundteksten står fortsættelsen til ordene på forsiden: *Men dertil er vor fane for gammel og for god.* Medaljernes omsluttende tekster på begge sider er to verslinjer fra Peter Fabers nationale sang 'Landsoldaten', der er bedre kendt som 'Den gang jeg drog af sted', som er skrevet den 10. april 1848 i anledning af danskernes sejr over slesvig-holstenerne ved Bov dagen før, og som var indledningen til 1. Slesvigske Krig, Treårskrigen (1848-51).
Faber generaliserer og taler også usandt, da han valgte at skrive, med skyldig hensyntagen til rytmen, at tysken, der skal forstås som alle tyskere, havde hånet og trådt vort nationalflag under fode. Det gjorde de ikke alle sammen, hverken direkte eller i overført betydning. Alligevel anvender Den Danske Modstandsbevægelse de samme dansknationalbetonede verslinjer som medaljetekst små 100 år senere efter fire års tysk besættelse af vort land. Men det er forkert at tro, at den almindelige og fredselskende tysker, der på landet dyrkede sin jord og i byerne passede sit arbejde og ønskede Hitler pokker i vold, ringeagtede vort rød-hvide nationalsymbol i ´40erne. Nazisterne, også de danske, gjorde; men de var også helt andre folk.

Kaj Munk var ikke den eneste, der modig, og tro imod sin samvittighed, bragte det største offer, som et menneske kan bringe. I foredrag landet over og med pen på papir ved den store skrivepult i præstegården vedblev han med at skrive nazisterne midt imod i flere dramaer, mange digte og artikler. Han var kendt, og ved sin stadigt uforfærdede fremfærd, indtil nazisterne hentede ham og bragte ham til tavshed, blev han et ikon, et forbillede for danskerne. Det er derfor, medaljerne dedikeredes især ham, men alligevel også *alle de andre, dem der ofrede sig.*

Mange henrettede modstandsfolk ligger begravet i det store gravfelt i mindelunden Ryvangen, hvor monumentet *For Danmark Moderen med den dræbte søn*, tre bronzeafstøbninger af de originale træpæle, som modstandsfolkene blev bundet til, før de dræbende skud affyredes samt første strofe af Kaj Munks digt '*De faldne*' tilsammen og på stilfærdig vis minder os om en forfærdelig tids grusomheder, som alle må være enige om, aldrig må gentage sig.

Drenge, I drenge, som døde.
I tændte for Danmark i dybeste mulm
en lysende morgenrøde.

Jægeren Kaj Munk

Af Jon Høgh

Kaj Munk mistede som lille dreng først sin far, Carl Emanuel Petersen, i 1899. Moderen, Ane Mathilde, blev angrebet af tuberkulose, som hun ikke klarede sig igennem. Hun afgik ved døden i 1903. Med andre ord var drengen, fem år gammel, blevet forældreløs.
Den 20. november 1903 fik han sit nye hjem hos Ane Mathildes kusine Marie og hendes mand, parcellist Peter Munk i Opagerskov.

Jørgen Christensen

En af de nærmeste naboer var sadelmagerfamilien Christensen, der talte mor Sofie og far Jørgen Christensen og datteren Anna.
Anna var et år yngre end Kaj Munk. Hun så ham første gang samme dag, som han ankom til sit nye hjem. Derefter knyttede han sig meget til hende. Hun var hans bedste legekammerat, og forbindelsen imellem dem varede i Munks hele korte levetid i form af besøg hos hinanden og mange brevhilsener mellem dem, hvoraf en del ligger opbevarede på Kaj Munk Forskningscenter på Ålborg Universitet.

Men han knyttede sig også til Annas forældre, hvor navnlig Jørgen Christensen, fik stor betydning for ham. Under et af den unge pastor Munks kortvarige ophold i Opagerskov hos plejeforældrene besøgte han også Christensen, der nu var blevet gårdejer af Sokkehavegård ved Nakskov. Dette besøg gjorde Kaj Munk til jæger.

I erindringsbogen 'Foraaret saa sagte kommer' fortæller han om det:
Christensen havde taget sin gamle rustne tolver ned fra væggen, og så blev vi som kåde drenge, der skød til måls. Far havde jo aldrig vovet at lade mig røre bøssen. Nu fik jeg styret min lyst, fik nogle ordentlige bagslag på skulderen, men lærte også at ramme. Christensen blev således den første, der førte mig hen imod jagtens blodplettede og soloverstrålede sti, slutter Munk beretningen om hans indføring i jagten.
Anna fortæller historien sådan her:
For mig var det forbavsende, at han en dag kom og spurgte min far, om han ville lære ham at skyde. Kaj måtte nemlig ikke låne sin egen fars bøsse. Så tog min far ham med på jagt, og Kaj blev efterhånden en dygtig jæger. De to havde mange oplevelser sammen ude i naturen.

På et tidspunkt købte Munk sit første skydevåben. Om det fortæller salmedigteren, nabo- og sognepræst i Husby, Karl Laurids Aastrup, som Munk kun kortvarigt gik på jagt sammen med:
Munk kom først med at købe en udboret 89-riffel til sortkrudtspatroner. Den kostede 28 kr. så det var en betænkelig sag at ofre så meget på den slags. Da jeg var ovre for at beundre nyerhvervelsen, og vi gik ned til søbredden, og en blishøne cyklede frem af rørene, kastede han bøssen over til mig og kommanderede: skyd! Det gjorde jeg så, og blishønen cyklede videre. Siden blev han en ferm jæger og fik fine geværer. Ganske vist jagede han harer på en skrupskør måde – han gik ikke, men løb.

At de to nabopræster og -digtere kun i en kortvarig periode søgte ud i revirerne sammen skyldes, at de var dybt forskel-

lige af sind. Aastrup var en alvorsmand. Det var Munk også, men ikke altid, hvad følgende jagtbyttehistorie, som Aastrup ikke brød sig om, bevidner: under en jagt på heden, rettede Munk pludseligt sit gevær lodret op mod himlen og affyrede et skud. Jagtkammeraterne kiggede sig omkring for at observere, om der skulle være et fugletræk, men himlen var fuldstændig blank. 'Jeg fik den! Jeg har skudt en engel!' råbte Munk, idet han bøjede sig ned og samlede et glansbillede af en engel med vinger op, som han havde fået øje på i lyngen.

Jagtens betydning for Kaj Munk

En vittighed, som egentligt ikke har med jægeren Kaj Munk at gøre, fortæller om to mænd, der er på jagt. Den ene skyder forbi og siger: Det gør såmænd ikke noget, for jeg kan alligevel bedst lide sovsen.
Nej, den har ikke direkte noget med Munk at gøre, men det, at det var ligegyldigt, om den ene af mændene ramte, passer særdeles godt på jægeren i Vedersø Præstegård, der ofte kom tomhændet hjem fra jagt på et af hans mange revirer. Om det siger han: *Det, der er det spændende, og som man glæder sig over, er skuddet. Byttet kan sommetider forekomme én modbydeligt.*

Han gik slet ikke op i, hvor mange dyr han fik på tasken. Men sovsen, der er oplevelsen ved at høre skuddet, smagte ham. Han tog jagten meget alvorligt på en helt anden måde end de fleste, der nok anser jagten for en form for leg. For Kaj Munks følsomme digtersind var jagten absolut ikke nogen leg. På jagtturene fandt han nemlig, som han selv udtrykker det, *rekreation, inspiration, kilde til kraft og nyt virke.*

Ude i jagtterrænnet gik han i det samme jakkesæt med knækflip og gå-i-byen hat eller den sorte studenterhue – men dog iført gummistøvler – som han undtagen gummistøvlerne og hatten – stod eller sad i ved kæmpeskrivepulten i arbejdsværelset, 'Stærekassen', hvor han skrev de fleste af sine i alt 69 skuespil, der tilsammen med nogle filmmanuskripter udgjorde hans dramatiske produktion. Men også mange af hans digte og digtsamlinger, en rejsebog fra 1934, erindringsbogen fra 1942, tre børnebøger, tre prædikensamlinger og meget andet blev til her.
Også her skrev han alle avisartiklerne, der spænder meget vidt fra de ikke altid behagelige, hvor han en tid lang angreb jøderne og tog Hitler og Mussolini i forsvar, til fra 1938 at gøre det modsatte, og som efter den tyske besættelse af Danmark ændrede karakter til direkte angreb på de diktatorer, han ellers havde hyldet.
Men i det voldsomme inferno, han havde bragt sig selv i, skrev han også 80 jagtartikler, som han havde aftale med avisen 'National Tidende' om at levere. Jagtartiklerne blev i 1936 udgivet i jagtbogen 'Liv og glade Dage', og efter Munks død udkom posthumt i 1948 'Naturens egne Drenge'.

I alle jagtbrevene har han beskrevet sine iagttagelser på reviret. Vi kan gerne kalde dem naturiagttagelser, både hvad jagtkammeraterne, det jagede vildt og vegetationen angår. Det er derimod sjældent, at han fortæller direkte om den koldblodige geværjagt. Hans tanker kom nemlig i naturriget på langfart. Kunne hans jagtoplevelser også have givet ham stof til dramaerne? Det er jo ikke godt at vide,

men kunne vi have spurgt ham selv med efterfølgende forventet svar, ville han sikkert have svaret ja, at det kunne de, altså at jægeren Kaj Munk har inspireret dramatikeren Kaj Munk, for han har jo allerede sagt, at jagten for ham bl.a. var *inspiration, kilde til kraft og nyt virke.*

Jægeren Kaj Munk.

Munk havde en god ven, som hed Poul Hansen. Han har skrevet en bog med titlen 'Med Kaj Munk på jagt'. I bogen fortæller han, at mange gerne ville gå på jagt sammen med Munk. Men også han omtaler Munk som en besynderlig jæger og samstemmende med Aastrup nævner han, at Munk ikke gik, men løb. Men det undrede også jagtkammeraterne, at han altid bar geværet vandret i én hånd, hvorved det ikke kunne andet end at føles tungt, og det ville også være besværligere og tage længere tid at få det kastet op på skulderen fra den stilling, end hvis han havde båret det med begge hænder og straks var klar til at affyre skud. Men, siger medjægerne, så nåede han næsten altid at få geværet rettidigt bragt på plads for skud.

Men når han således færdedes i plantagen, skoven eller på den vidtstrakte hede, så kiggede han aldrig efter potentielt bytte til siderne eller opefter. Han gik altid foroverbøjet og så kun ned i jorden, og det kunne sommetider føles, som om han var fraværende og befandt sig i en fjern verden, hvor kun drømmere og digtere færdes.

Linde og Ravnsbjerg

Kaj Munk rådede over et samlet meget stort jagtterræn, knapt 4.000 tønder land i alt. De ca. 3.000 tønder land ligger i Klosterheden mellem Lemvig og Holstebro. Ca. midt imellem de to byer ligger landsbyen Linde. Her havde det, så længe der huskedes tilbage, været almindeligt, dvs. været skik og brug, at ejere af landbrugsejendomme overlod jagtretten til deres jorde til missionshuset, hvis bestyrelse så sørgede for samlet udlejning til interesserede jægere.

Efter at Kaj Munk var kommet til Vedersø, var han ofte på gæstebesøg og sammen med jægerne i Linde, og det gjorde, at han fik så stor lyst til jagten her og kærlighed til det stærkt kuperede naturområde, at han i 1932 erhvervede jagtretten her for sig selv. Efter 5 års leje fornyedes kontrakten frem til 1937.

For denne jagtudlejernes velvilje ville han gerne takke dem ved at holde et gilde for dem. Men at finde et lokale, der var stort nok, voldte problemer, for det eneste, der havde den rette størrelse, var salen i missionshuset. Det gav både Munk og bestyrelsen betænkeligheder, men de blev overvundet på bedste vis af begge parter. Men det vakte stort postyr i hele landet, og alle landets aviser skrev herom; de undlod da heller ikke

at fremhæve, at gildesalen var en foredrags- og bedesal i missionshuset.

Gildet afholdtes den 17. marts 1937. I god tid forinden havde Kaj Munk tilsendt bestyrelsen 175 kr. og lod så ellers den tage sig af alt det praktiske. Under gildet sagde Kaj Munk bl.a. til de forsamlede: *Jeg er jo ikke missionsmand eller missionspræst, og nogle vil spørge om det er rigtigt med sådan en mand i missionshuset. Andre vil sige, at det er politik, fordi han gerne vil beholde jagten, og så smører han os på den måde. Men min taknemmelighed er eneste baggrund for denne fest … Folkene herude går jeg mest udenom. Jeg træffer jo ingen harer mellem benene på dem. Jeg føler mig velset og er indbudt til mange kopper kaffe. Det tager jeg sjældent imod, dels fordi jeg selv har kaffe med, og dels fordi min hund kan lave ulykker. Jeg føler mig bunden til Linde, både af befolkningen, naturen og minderne.*

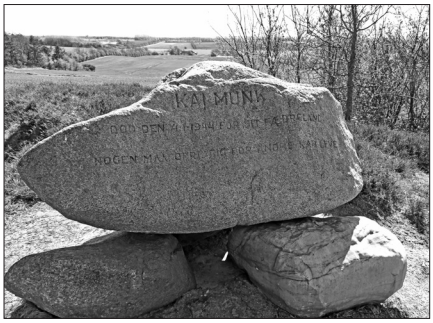

Kaffen samt et par stykker rugbrød indtog Munk under Linde-jagterne på bronzealderhøjen Ravnsbjerg lidt sydøst for Linde by. Efter Kaj Munks død blev på toppen af højen opstillet en mindesten, ikke for jægeren, dramatikeren eller præsten Kaj Munk, men for modstandsmanden Kaj Munk. Stenen bærer følgende inskription: *Kaj Munk. Død den 4.1. 1944 for sit fædreland. Nogen må ofre sig for andre kan leve.*

Vind Hede og Lokkelykke

På Vind Hede syd for Holstebro, der er den østligste hede i Stråsø Plantage, havde Kaj Munk købt 150 tønder land, hvor han sammen med bl.a. digteren Valdemar Rørdam nedlagde mange urfugle.

I 1938 købte han jagtejendommen Lokkelykke i Muldbjerg. Herlighederne her tilsammen med Rejkjær Plantage ved Tim udgjorde rundt regnet 800 tønder land. Lokkelykke og Rejkjær Plantage var hans foretrukne jagtmarker. Når han færdedes i den store plantage og på heden ved Lokkelykke var det meget, meget ofte poesiens blå blomst (ikke at forveksle med anemonen), han tog frem og betragtede og beskrev, dette både når han vandrede med bøssen vandret i hånden sammen med Poul Hansen, og når han efter endt jagt sad ved skrivepulten for at opfylde National Tidendes ønske om næste jagtartikel.

Hør blot her, med Poul Hansens ord, fra en frostkold morgen i januar:
Endelig havde solen taget sig sammen.

Et lyserødt skær havde varslet, at den nu havde bestemt sig til at stå op. Bag os lå den næsten uendelige, døde ødemark. Hoverdal-skovens mørke forposter takkede horisonten. Med spredte dyrkede lavninger ind imellem strakte ødemarken sig milevidt op til Holstebro og Lemvig langt, langt nordpå. En lys flamme gnistrede hen over snedækket. Vi vendte os om og stirrede på morgengryets trolddom. Det glimtede fra jord og lyng og højder og lavninger og træer og buske. De tavse fyrretræer skød gnister, lyngtoppene skinnede i guld, sneen i sølv. Højlandet langt ovre på den anden side af Lokkelykke overskylledes af gyldent lys. Et sted langt ude var et kors eller et spir på en kirke i gang med små, lystige morgenblink til en anden kirke. Ingen af tårnene kunne skimtes. Omridsene kunne anes. Al den forunderlighed stod vi tavse og stirrede på. Det er i sådan en time, at man begynder at grunde over, om der dog ikke er noget, der hedder lovsange og hymner. "Hvor er det vidunderligt", udbrød Poul Hansen. Kaj Munk svarede: "Ja, De har ret, hvor er her stort og skønt. Den gamle deroppe han kan, det er alt for smukt til os, vi har slet ikke fortjent det."

Drabet på egernungen

Engang udførte Munk en ikke respektabel jagt på Lokkelykke. Det var en sommerdag, hvor han sad og slumrede. Pludseligt opdagede han, at en stor egernunge var smuttet ind i en tom fuglekasse. Lynhurtigt rejste han sig og fik fat i et kosteskaft, som han borede ind i hullet i fuglekassen. Egernungen var blevet en fange, der var dømt til døden! Lige efter anbringelsen af kosteskaftet hentede Munk sit jagtgevær, åbnede for redekassen, og da springfyren tumlede ud, skød han den i springet.

Dagen efter, at det skete, var Munk og hans jagtvenner på urkokkejagt i Vind. De tog ophold på deres poster, ca. ½ km fra hinanden, og sådan at de igennem deres kikkerter kunne se hinanden og varsko hinanden, hvis noget spændende skulle komme på skudhold. Det observeredes, at hele tre høner kom på Munks skudhold, men han fyrede ikke af.

Men så fik en af jægerne igennem kikkerten øje på Munks jagthund, der tog stand. Munk nærmer sig sin hund, og så ryger lige med et en sort urfuglekok op. Den skyder han, og sammen med hunden når han den og løfter den triumferende op. De andre jægere skulle ikke være i tvivl om succesen.

Jagtdagen havde, trods magert udbytte, været god. Jeg understreger, hvad jeg tidligere har skrevet, at jægeren Kaj Munk aldrig gik efter at få så og så mange skudte fugle eller dyr med hjem. Naturoplevelser og samværet med de andre jægere betød allermest for ham.

Gravmand

I 1930 annoncerede en gårdmand i nabolandsbyen til Vedersø, Hee, at han havde en hundehvalp, en gravhund, til salg.
Munk ringede til gårdmanden for at lade ham vide, at han måske kunne være interesseret i at købe hvalpen. Nogle dage senere aflagde han gårdmandsfamilien besøg og tog hundehvalpen i nøjere øjesyn. Munk var på det tidspunkt en fattig landsbypræst og dramatiker med kun 'En Idealist' bag sig, så efter at bonden havde

forlangt ikke mindre end 100 kr. for hunden, tænkte Munk, at prisen måtte være sat så højt i en handel mellem vestjyder, så at der kunne være noget at slå af på.
Han tilbød derfor at ville give 75 kr. og så tilføjede han, at gårdejerens kone altid kunne få en medalje. Landmanden slog til, og han tænkte, hvad Munk mon kunne mene med en medalje. Før præsten betalte og overtog hunden, skulle den gøre nogle dygtighedsprøver, som den klarede til Munks store tilfredshed.
Gravmand flyttede så til Vedersø Præstegård. Nogle dage senere vendte Munk tilbage til gården med medaljen, der var to vildænder, som han selv havde skudt.

Gravmand blev en fantastisk dygtig jagthund, som Munk holdt meget af. Men det kom ikke af sig selv; opdragelse skulle der til.
En efterårsdag var jæger og hund på tur sammen i landskabet omkring Vedersø. Gravmand ville slet ikke, hvad dens herre ville, at den skulle. Den fik derfor hårde klap og knubs og skældud. Det observerede en pige, der lå på en mark og tog kartofler op. Hun råbte på bredt vestjysk mod jægeren: 'Sår´n en dyrplawwer!'
Munk og Gravmand nærmede sig hende, og Munk forsøgte at få hende til at forstå, at Gravmand var ny i faget; han skulle oplæres, og ville han det ikke med det gode, så måtte der hårdere metoder til.
Men pigen fastholdt, at det var dyrplageri, at slå sin hund. Kaj Munk sagde så: 'Det kan være, at du ikke ved, hvem jeg er? Jeg er din sognepræst. Jeg er Kaj Munk.' Det imponerede ikke den dyrevenlige pige, der blot svarede: 'Jamen, det gør´et sgu da ett bejjer!'

Gravmand udviklede sig til at blive trofast og vedholdende og udholdende i sin jagthundegerning. Da den ikke kunne mere, skrev Kaj Munk artiklen 'Farvel til en ven', der kan læses i 'Himmel og Jord' og i mindeudgaven 'En Digters Vej og andre Artikler'. Da artiklen var færdigskrevet fulgtes han og Gravmand ned i haven eller hen i plantagen, hvor han skød den.

Peder Jeppesen

Engang, det vides ikke hvornår, var Kaj Munk og Gravmand gået på jagt i Hug, der er et område i Vedersø et par stenkast syd for præstegården. Det er en af Munks lokale jagtkammerater, Peder Jeppesen i Sundgaard, der i Vedersø Kirkeblad, som sognepræst Christian Overgaard redigerede, fortæller om jagten.

Peder fortæller, at Munk på jagtdagen kom ind til hans kone, Mette, og spurgte hende, om han måtte låne telefonen og ringe til en jagtkammerat i Tim for at få ham til Vedersø med sine to jagthunde.
Han selv og Gravmand havde nemlig drevet en ræv ind i graven, og den ville de absolut gerne have drevet ud igen. Munk lånte telefonen og ringede, men jagtkammeraten var ikke hjemme. Med samme magre resultat forsøgte han sig hos en anden. Så foreslog Mette, at han kunne tage Peder med derom. Munk spurgte hende, om hun troede, at han virkeligt ville hjælpe. Det svarede Mette ikke på, men gik selv med Munk til graven, der var en lille sandbanke med ris og krat. Det viste sig, at Peder allerede sad deromme med en skovl, som lå op ad sandbanken, men ikke nok med det: han havde også lukket Gravmand ind i hulen til ræven, men han var sikker på, at det ikke duede, sådan som sagerne stod.

'Vi har kun en skovl', sagde Peder, *'og det er ikke nok, vi skal have et redskab mere! Vi skal have fat i en jernstang. Men den løber jeg bare hjem efter.'*
'Hvad skal vi bruge den til?' spurgte Munk, der havde taget plads på sandbanken.
Peder oplyste, at den skulle de bruge til at finde gangen med. Peder gav nu Munk ordre til at blive og passe på, at ræven ikke kom ud af graven. Da Peder kom tilbage, var Munk forsvundet – i sin ensomhed var han såmænd gået på jagt, men havde forinden stoppet sin overfrakke ind i huleindgangen. Her fandt Peder den, da han begyndte at skrabe sand væk fra indgangen. Peder fortæller: *Jeg sad ned på knæene og ragede sand ud, alt det jeg kunne, og allerbedst som jeg ragede, kom der noget ud i armene på mig, og jeg trimlede baglæns over. Jeg regnede med, det var ræven, men det Gravmand!*
Så kaldte han på den forsvundne jæger, der straks kom løbende med bøssen dinglende i sin ene hånd. Munk spurgte, hvad de nu skulle gøre. Peder foreslog, at de skulle prøve at få Gravmand ind i hulen igen. Det lykkedes, Gravmand løb atter ind i rævehulen, og derinde begyndte han at gø, fordi hulens beboer stadigvæk opholdt sig derinde, og Peder undlod da heller ikke at bemærke: *'Så ved vi, hvor vi har ham!'* De sad lidt, de to jægere. Men så slår det Peder: *'Hvis nu Gravmand får ræven, hvordan kommer de så monstro?'*
Det vidste Munk lige så lidt noget om som den mere drevne jæger, Peder Jeppesen. Uden at afvente svar fortsætter Peder: *'Nu dækker jeg hullet til, så han ikke skal snyde os.'* Overfrakken kom dermed for anden gang ind i hullet, og Peder lod nu vide, at han med jernstangen ville forsøge at finde gangen på den anden side.
Så gav han sig til at arbejde med jernstangen, og det gav resultat, for med ét gik den igennem til den anden side af højen, og det betød, at han havde truffet selve graven. Med gentagne stød med jernstangen kunne han fornemme noget levende. Men om det levende var Gravmand eller ræven, kunne han selvfølgelig ikke vide. Det siger han til Munk, der meget ophidset siger: *'Du kan lige prøve på at skade Gravmand!'*
Nu kravlede Peder med sin skovl op på graven, og her begyndte han at grave sig ned. Munk sagde: *'Men du passer på Gravmand, Peder!'* Efter noget gravearbejde siger Peder til Kaj Munk, at nu stødte skovlen mod noget. Munk stod ved siden af med sit skydeklare jagtgevær. Peder gravede lidt mere, og så viste sig en rævehale og straks efter et rævehoved i åbningen. Da den var gravet fri, fik den efter god jagtskik sin chance til at stikke af, hvad den ikke benyttede sig hurtigt og godt nok af. Den endte på valen, da Kaj Munk skød den. Om han har følt, at det bytte var modbydeligt, meddeles ikke.
Hans tanker har måske gået mere i retning af, at nu kunne han forære sin kone en rævepels. Munk glemte ikke at takke sine jagtvenner for indsatsen – Peder Jeppesen og den gode Gravmand.

Sammen med Valdemar Rørdam og Johan fra æ Havbjerge

En næsten tilsvarende, men alligevel lidt anderledes rævejagt, anderledes når man sammenligner de to jagters afslutninger, var Kaj Munk på i efteråret 1938 sammen med digteren Valdemar Rørdam og hans allerallerbedste jagtven, den fattige hus-

mand og fisker Johan Kjærgaard, Johans to drenge og hans hønsehund Bob og Kaj Munks Gravmand. Johan boede længst ude i Vedersø Klit, og derfor kaldtes han Johan fra æ Havbjerge.

De tre og hundene jagede denne efterårsdag i Johans del af Husby Klitplantage. Ræven var til stede, og der blev skudt på den, men desværre blev den kun såret, og i den tilstand lykkedes det den at flygte både fra jægerne og de to hunde.
Blodsporene, som jægerne fulgte, førte op til en rævegrav i marehalmen. Sandhoben foran indgangen var et blodplettet virvar af hunde- og rævespor. Johans Bob stod ved indgangen og virrede med halen. Men hvor var Gravmand? Han var forsvundet ind i graven sammen med ræven. Inde fra hulen kunne jægerne høre en skarp musik ligesom fra en anden tilværelse, indeklemt bag vistnok 25 alen sand. Og røret gik stejlt ned, omtrent vinkelret på den stejle klit; det blev ikke nemt at grave ud, fortæller Rørdam.
De tre jægere ventede nu på, Munk allermest, at Gravmand skulle komme ud. Der gik en time. Intet skete. Så blev Johans drenge sendt af sted efter hjælp. Der gik en stiv klokketime mere. Med mellemrum kaldte Kaj Munk på Gravmand ned i graven. Til stor glæde for alle viste Gravmand sig pludseligt med sandet og blodig pels. Den gjorde sig til og ville ned igen. Men Munk fik godt tag i dens halsbånd, og han bandt den til en fyrretræsstamme.
Men før hjælpen, som drengene var sendt af sted efter, nåede frem med skovle, havde den ivrige hund slidt sig løs og var smuttet ned i graven igen. Gravearbejdet, som Munk påtog sig sammen med den ene af mændene, viste sig at være fuldstændigt umuligt. Hver gang en skovlfuld var kastet væk, skred løsnede sandmasser ned. De opgav på et tidspunkt arbejdet. Så hørte de underjordiske hvin og en svag dunken som af kamp. Men hvem havde overtaget dernede, hvem havde hvem i struben?

Jægerne skred nu med deres hunde ned til Munks bil. Her stod de lidt og talte sammen om, hvorvidt Gravmand var blevet spærret inde og kvalt i det sammenstyrtede sand, eller lå han såret og hjælpeløs dernede. Og hvad nu hvis ræven ikke var død.
Spørgsmålene tyngede deres samvittigheder. Så var det, at Kaj Munk mærkede noget levende ved sine støvler, og han ser en logrende og glad Gravmand stå der med flænget øre, flossede øjenrande, en ophovnet snude og blodperler i pelsen for hver af rævens knivskarpe og spidse tænder. Munk tog sig selvfølgelig af hunden hjemme i præstegården.

Dagen efter gravede Johan og Munk til bunds i rævegraven, og her fandt de Mikkel Ræv liggende stendød med overbidt strube.

Kronhjorte – Rejkjær Plantage

Kaj Munk skød aldrig kronhjorte. I Hoverdals store, skønne vildmark stod han engang med 1½ times mellemrum over for to kronhjorte, som han let havde kunnet skyde. Men han gjorde det ikke. Han forklarede det sådan:
'Skyde hjorten, aldrig i livet. Jeg ville ikke. Der stod han foran mig, rolig, værdig, pragtfuld i sin herlige skønhed. Jeg tager altid hatten af for kongen. Hvorfor skulle jeg ikke også tage huen af for vor egen konge herovre? Jeg hilste ham med

ærbødighed, og han nikkede igen ... Han nikkede og sagde farvel, så sandt som jeg så ham lige foran mig. Skyde ville jeg ikke, bøssen frøs for mig.'

Men han gik gerne med på kronhjortejagt i det håb, at han kunne skyde andet.

Vi er således en februardag i 1942 i Rejkjær Plantage mellem Tim og Ulfborg og en halv snes kilometer øst for Vedersø. Denne plantage, som han mente ikke skulle hedde Rejkjær, men Rejdi´kjær Plantage, lejede han gerne for 5-årige perioder. Fra 1936 foreligger på Lokalarkivet i Tim hans ansøgning, hvor han bl.a. tilkendegiver, at han henter megen styrkelse på sine ture derud, både som menneske, præst og digter.

Ligesom på Ravnsbjerg ved Linde er også, dybt inde i Rejkjær Plantage, opstillet en mindesten for ham, hvor ordlyden er hentet fra Munks erindringsbog, 'Foaaret saa sagte kommer':
Den storslagne vestjyske natur,
trykked mig bøssen i hånden.
Lod harer og ræve og agerhøns
til min opbyggelse passere vildt revy,
og gav mig et strålende bundt af kammerater.

Jagtkammeraterne her var først og fremmest Andreas Sig, Ole Kogsgaard, Christian Schmidt og Ingvard Rejkjær på hvis ejendom, jægerne gerne, siddende på deres faste pladser omkring det mægtige langbord i Ingvards stue, spiste de medbragte madpakker. På jagterne her havde Kaj Munk gerne sin hund Knold med. Også den havde sin faste plads i Ingvards stue under Munks stol.

Nå, jagtselskabet er her jo på en februardag i 1942. Ud over de lokale jagtkammerater deltog også Munks ven, Poul Hansen. Hjortejagt! Det skulle vise sig, at her virkeligt var noget at gå efter, fordi mange kronhjorte også i slutningen af 1941 og begyndelsen af 1942 havde taget turen til Rejkjær fra Stråsø Statsplantage en halv snes kilometer mod nordøst. På denne vinterdag stod deres fod lyslevende i plantagens sne. Under frokostpausen hjemme hos Ingvard Rejkjær lå Knold som altid under sin herres stol. Kaj Munk fortalte, måske med mad i munden, om en anden hjortejagt, han havde været på: Han havde engang overrasket en hind,

der lå og solede sig i plantagens udkant. Da den fik færten af og øje på Munk, rejste den sig stille og roligt og stak af ind i plantagen. Så giver jeg ordet til Munk:
'Jeg tænkte, at hun var syg, og jeg fik fat i nogle jægere med et par hunde. Hvis hun var syg, skulle hun naturligvis helst skydes. Hundene fandt hende hurtigt. Hun kom rygende ud af plantagen, som om hun havde ild i gumpen, og hun forsvandt ud over heden i vældige spring. Om hun var bange? Nej ikke spor. Der var såmænd ikke andet i vejen med hende, end at hun var blevet gnaven over, at jeg havde forstyrret hende. Og da hun opdagede, at hun heller ikke kunne få fred inde i plantagen, sagde hun farvel og stak af. Som hun kunne flytte sig. Jeg har aldrig set noget lignende. Og så stod jeg tilbage og havde ondt af mig selv over, at jeg havde haft ondt af hende. Da det var overstået, gav jeg mig til at grine højt. Hun havde jo, når det kom til stykket, lavet et kønt nummer med mig godtroende og godhjertede mandfolk. Men lad os nu få lidt samling på os selv. Det kunne jo være, at hun er her endnu.'

Så brød jagtselskabet op og vandrede tilbage til plantagen for at genoptage jagten. Poul Hansen, Andreas Sig, Ole Kogsgaard, Christian Schmidt og Ingvard Rejkjær vidste jo, at Munk ikke ville skyde kronhjorte. Undervejs kunne de alligevel ikke lade være med under henvisning til hinden, som han havde fortalt om under frokosten hos Ingvard, og som Munk jo mente måske kunne være her endnu, at stille ham dette spørgsmål: *'Skal vi skyde hende, hvis hun kommer?'* Dertil svarede Munk: '*Det må I selv om. Jeg skyder ikke på hende. Men hun hytter sig såmænd nok, hvis hun er her.'*

Så er de ad grusvejen nået de godt 500 meter tilbage til plantagen, hvor kronhjortesporene i den hvide sne lod vide, at der var tale om, at to hjorte for nylig havde forladt plantagen. De dygtige og erfarne jægere tænkte, at de sikkert havde taget kurs tilbage mod Statsplantagen i Stråsø. Der var med andre ord storvildt foran dem i krattene og fyrrebevoksningerne, og måske var der flere hjorte end de to, der just havde afsat friske flugtspor. Det kunne ældre, men alligevel temmelig friske spor godt tyde på.

Jægerne blev som kåde drenge, der mente at kunne fastslå vildtets march og opholdssteder. De delte sig nu i to hold. Ole Kogsgaard blev stående, hvor sporene gik ind i kratvildnisset. Kaj Munk og Poul Hansen posterede sig med god afstand imellem sig på højre fløj, hvor digteren tog opstilling bag en enlig fyr, mens de andre i spredt formation og i en bue gik omkring træ- og kratbevoksningerne i et forsøg på at drive hjortene frem.
Fra sin post iagttog Poul Hansen, at Munk pludseligt var trådt frem foran fyrrebusken tilsyneladende for at have frit skudfelt. Hansen begyndte nu at tvivle på, at Munk ikke kunne finde på at skyde en kronhjort. Men det kunne selvfølgelig også tænkes, at han var trådt frem for at få frit skudfelt, hvis der skulle komme en ræv eller andet forbi.

Pludseligt viste to af jægerne sig på en klittop. Den ene kom tættere på og fortalte, at der kun var ældre spor – og altså ingen fuldstændigt friske. Så det kunne vel ikke betyde andet, end at de to dyr, der var løbet ud af plantagen, eventuelt måtte befinde sig udenfor i krat- og fyrrebevoksningen.

Herude lod Chr. Schmidt sin lavbenede gravhund få færten i de friske spor. Derpå styrtede den fulgt af Knold ind i bevoksningen, og så blev der liv derinde! Alle vidste, at der befandt sig ædelt storvildt på skudhold foran dem. Selv Kaj Munk hævede sit gevær, og med det ved kind, sank han på knæ i sneen, da han så et af de store dyr ikke langt fra hans post.
Hjorten blev med et velrettet skud i hjertet nedlagt af Ole Kogsgaard, da den forsøgte at komme væk. Men alle var sikre på, at Kaj Munk ville have skudt den, hvis den var kommet tættest forbi ham.

Det måtte afklares. Han måtte stå til regnskab! *'De har aldrig skudt på en kronhjort, og De vil aldrig skyde på en. Hvorfor lavede De så de hundekunster med Dem selv og med bøssen, da vi endelig kom ind på livet af hjortene? De ville jo skyde alligevel?'* For en gangs skyld stammede han lidt i det: *'Ja, det ville jeg vel. Spændingen tog mig, som den tog jer andre. Jeg ved såmænd ikke selv, hvad jeg ville have gjort, hvis hjorten var kommet ud til mig. Lad være at spørge, men den kom jo heller ikke.'*

I dagene efter mordet på Kaj Munk den 4. januar 1944 gik Knold rastløs rundt på arealerne omkring præstegården. Den søgte i øst og vest efter sin herre. Så var den pludseligt borte. Der blev ledt efter den, der blev kaldt på den, men den kom ikke. Nogle dage senere så Ingvard Rejkær uden for sin gård en hund løbe rundt med snuden tæt ved jorden. Han gik ud for at kalde hunden til sig. Igennem den åbentstående dør smuttede hunden ind og søgte hen til den stol, som Kaj Munk havde siddet i i frokostpauserne.
Under den lagde den sig. Så ringede Ingvard til Lise og fortalte hende, at Knold var hos dem. De blev enige om, at der skulle den blive! Da heller ikke Knold kunne mere og døde, begravede Ingvards søn, Simon Rejkjær den ikke langt fra, hvor mindestenen er opstillet.

Det er rørende! Men jeg vil afslutte denne artikel med at fortælle en meget kort og lige så rørende historie fra Rejkjær, som svejshundefører Kristian Mortensen har fortalt mig.
Under en jagt blev Ole Kogsgaards hund pludseligt opmærksom på en beboer i en grav. Hunden var vedholdende i sin søgning, men den kunne ikke få den underjordiske beboer ud af graven. Jægerne begyndte så at grave sig ned i dybden. Efter flere timers hårdt gravearbejde nåede de ned til det, der gerne skulle blive deres bytte, der viste sig at være en grævling.
De kunne have skudt den på stedet, men fordi de var ordentlige jægere, gjorde de det ikke. Ligesom dyrene giver jægerne mulighed for at plaffe dem ned, således giver jægerne også dyrene mulighed for at redde sig og stikke af. Ole Kogsgaard tog nu sin livrem af og spændte den om et af grævlingens ben. Den arme grævling blev så slæbt op af sin lune hule og videre ud på åbent terræn, hvor jægerne havde indtaget deres sædvanlige poster.
Herude blev den sluppet fri og havde dermed mulighed for at stikke af. At grævlingen ikke endte som lig den dag, havde den kun Kaj Munk at takke for. Efter at være løst af sit snærende bånd tog den retning imod Munk. Skønt en stor del af en eftermiddag var gået med graveslid, kunne Munk ikke skyde den. *'Lad den løbe!'* sagde han, og det lod grævlingen sig selvfølgelig ikke sige to gange.

Hvor mørkt. – Hvor stort

Af Kaj Munk

Mel.: Hvor smiler fager den danske kyst

1. Hvor mørk du ligger, du danske kyst,
mod skumhvidt hav som i trods du sortner!
Hvor lav, som krummer du dig til dyst,
mens blæst og bølger imod dig tordner.
Foruden bjerge
til skjoldehvælv
du ved, at værge
du må dig selv.

2. De jager frem i erobrerjag,
Det glimter hvidt i de sortblå blikke.
Du ryster under de hårde slag,
men viger ikke, men viger ikke.
Med verdner mod dig
i dødens port
du altid stod dig.
Hvor stolt! Hvor stort!

3. Årtusinder har nu havet kogt
sin sejd omkring dig af salthvid fråde,
og under efterårsstormens togt
lå plovskærssårede, tungsindsvåde
de lave sletter
og vented på
bag sorte nætter
en dæmring grå.

4. Vel har vi elsket den klare nat
med bølgenynnen i bælt og sunde,
med månesmilet i dugget krat
og nattergale, der ler i lunde,
når elskov tisker
om vrå og slot,
og hjertet hvisker:
Hvor er her godt!

5. Dog mer du greb mig i stormens tegn
din mørke hede, de sorte agre,
din eftertænksomme, vrede egn,
en grimhed fagrere end det fagre.
Af Gud blev givet
den skænk til os
at eje livet
i tro og trods.

6. Den danske sømand på vikingvagt
og bondens krigsfærd mod al og hede,
det Nordens sind, der i mørkets magt
til kamp for lyset var altid rede!
Hver dåd har videt
vort riges port.
Et folk så lidet,
hvor er det stort!

7. Og de har kaldt dig en solskinskrog
og klimpret kønt om din vege ynde.
Men den, der så dig, hvor bølger slog,
fik trang til mere end blot at nynne.
Der steg en afklang
ham dybt fra bryst
af storm og havgang
om Danmarks kyst.

8. Så hilser vi dig, vort fædreland,
som sejt hold stand mod årtusinds fjende!
Og overskyller han end din strand –
snart skal han atter tilbage rende.
Mod lyset spejder
din mørke kyst,
beredt til fejder,
til evig dyst.

Anmeldelse

Folketeatrets streaming af Kaj Munks ”Ordet” 2. påskedag

Af Knud Erik Andersen

Vi var sikkert mange i Kaj Munk Selskabet – og tusinder udenfor Selskabet – der sad klar ved tasterne 2. påskedag kl. 15.00, 2021 for at se en professionel tv-produktion af ”Ordet”, der skulle have haft premiere i januar måned.

Folketeatret med Kasper Wilton i spidsen kunne ikke ’bære’, at skuespillet ikke skulle have sine tilskuere. Så det blev til en streamet tv-produktion. Tak for det – og så endda gratis.

”Ordet” er utvivlsomt kendt af alle i Kaj Munk Selskabet. Det er jo Munks mest kendte skuespil, som han kastede sig over i 1924 efter en opfordring om at skrive et stykke, der tager bønderne i Danmark alvorligt.
Vi er altså på et tidspunkt i historien, hvor Munk lige er blevet ansat som præst i Vestjylland, og hvor han kommer tæt på og får sin daglige gang blandt bønder. Her oplever han deres liv på tæt hold. Spændinger, glæder, tragedier og sorger.
Scenen er sat, og fokus er omgående på de religionsstridigheder, der er i det lille samfund. Om den rette tro, himmel og helvede og troen på mirakler. Der er den stovte grundtvigianer, Gamle Borgen, der står for Grundtvigs milde og lyse kristendomssyn; ’Menneske først og kristen så’. En rolle Waage Sandø flot fylder ud, og hvor man føler med ham, når han udfordres på den mest sleske og ubehagelige måde af sin modsætning, den indremissionske Peter Skrædder, der spilles eminent af Preben Kristensen. De to tager ’livtag’, og ingen af dem vil give sig. Tro og stædighed splitter det lille samfund.

Den gamle Mikkel Borgens hustru er død. Den mellemste søn Johannes, der har læst teologi, er tilsyneladende blevet vanvittig og tror, at han er Jesus og slynger om sig med bibelcitater.
Den yngste søn Anders er blevet afvist i sit frieri til Anne, der er datter af Peter Skrædder. Hun er med sin missionske baggrund ikke værdig til at indtage en plads på Borgensgård for den gamle Mikkel Borgen. På samme vis er Anders ikke en mulighed som svigersøn for Peter Skrædder. Han har jo ikke den rette tro! To livssyn støder sammen, og et mirakel skal til, for at de kan bøje sig mod hinanden.

To fædre placeret i hver sin lejr afviser de unges ønske om ægteskab med troen som argument. Men der sker et mirakel: Borgens højt elskede svigerdatter Inger, dygtigt spillet af Amalie Dollerup, (der ikke blot er et ’hit’ i ”Badehotellet), dør i barselsseng, efter at barnet er blevet klippet i fire stykker – først da rystes de to ’missionshøvdinge’, der nu omsider lader religiøse modsætninger være ligegyldige – og så sker miraklet:
Den tilsyneladende vanvittige Johannes, der har genvundet sin forstand efter en tid at have været borte, dukker op, netop som kistelåget skal lægges på. Så sker det! Johannes, med et barn i hånden – barnet, der er sikker på hans tro – siger, at Inger skal stå op, at hun skal vende tilbage til livet: ”Jeg siger dig, kvinde, stå op!” Inger rejser sig. Lægen og præsten

står forvirret tilbage, mens alle øvrige omkring dødslejet ved, at de har oplevet et mirakel. Guds indgriben. Bøn kan ændre, hvad der strider mod naturens orden.

Afslutningsscenen er stærk, og man skal vist være af sten for ikke at blive berørt af den. I al sin ynkelighed står tilbage en veg præst, der ikke godtager opstandelse som en mulighed, side om side med lægen, der nægter at se Ingers opstandelse som en realitet. Det handler om videnskab kontra tro. For Munk er budskabet: Tro og mirakler hører sammen. Gud kan også i vore dage gribe ind og ændre naturens gang.

Waage Sandø og Preben Kristensen er opsætningens absolutte hovedpersoner. Næsten på højde med dem står Amalie Dollerup. De tre giver skuespillet den styrke, der ligger i Munks manuskript.

Den sproglige bearbejdning af Munks tekst er ikke mindre end imponerende. Der er stærke sætninger, som rammer tid og miljø – på god vis. Flere i vores forening har sikkert en erindring, der knytter an til mange af ordene. Nogle eksempler: *"Lige børn leger bedst" – "nej til dans og kortspil" – "løskøbt af Kristus" – "Vi ses igen om otte dage, hvis Gud vil" – "De allerfleste kommer i Helvede" – "Kom over til os" – "Kom ud af din vildfarelse" – "Guds børn kender ikke til at frygte" – "Sjælens frelse går forud for alt" – "Vi læger er ikke religiøse" – "Jeg tror på min videnskab" – "Vi forstår ingenting" – "Gør dig nu stærk" – "Hvor er jeres tro på opstandelsen?" – "Ikke én blandt de troende tror" - "Nu begynder livet".* (Man kan sætte navn på, hvem i "Ordet", der siger ovenstående.)

Waage Sandø, Preben Kristensen og Amalie Dollerup var flankeret af en række skuespillere, der gjorde tv-oplevelsen til næsten en teateroplevelse. Jeg nævner: Esben Dalgaard Andersen, Mads Reuther, Morten Brovn, Michael Slepsager, Peder Holm Johansen, Jeanete Binderup-Schultz, Nadia Jasmin Nielsen og Mia Ellen Kjær.

Streaming er ikke teater. Og "teater skal ses i teateret", men når det ikke var muligt, så kipper jeg gerne med flaget for sceneinstruktør Moqi Simon Trolins filmatisering af teaterstykket.
Fremhæves skal endelig underlægningsmusikken, der må være lagt på efter at billederne var i "kassen", og lyssætningen, som for mig dog var lige dunkel nok. Sort-hvid blev i afsnit for sort.

En fin forestilling en 2. påskedag, næsten symbolsk, som gerne må blive gentaget. Spørgsmålet er, om kommende generationer også vil finde stykkets problemstillinger vedkommende. Tiden må vise det.

"Nej, hans Stadsklæder skal hænge parat, for en ved dog aldrig, om han skulde komme en Paaskemorgen". En nøgtern Gaardmandsenke i Vedersø. (Citat fra omslaget på "Ordet", 16. oplag. Nyt Nordisk Forlag. Arnold Busck.)

Jøden Jesus

Af Knud Erik Andersen og Peter Øhrstrøm

Sidst på året 1941 opstod der en kontrovers mellem Kaj Munk og *Jyllands-Posten*, der knytter an til en række overvejelser om (selv)censur i dansk presse under besættelsen. Vi benytter overskriften: 'Jøden Jesus', fordi det netop var Munks ønske om i en artikel i Jyllands-Posten at fremhæve Jesu jødiske herkomst, der gav Jyllands-Posten anledning til indsigelse. Forløbet i 1941 er interessant – ikke mindst fordi det tegner et ret klart billede af den (selv)censur, som dansk presse følte sig nødsaget til at acceptere under besættelsen.

For at belyse kontroversen nærmere vil vi sætte den ind i en bredere sammenhæng. Vi vil se nærmere på selve begrebet censur og vise, hvordan censuren fungerede under besættelsen, og ikke mindst belyse dens betydning og konsekvens for Kaj Munk og andre skribenter, som forholdt sig kritisk til besættelsesmagten.

Censur i Danmark

Retshistorikeren, professor Ole Hasselbalch definerer begrebet således: "Censur er undertrykkelse af tale eller fjernelse af musik, kunst eller kommunikationsmateriale, som betragtes som kritisabelt, skadeligt eller følsomt af censurerende myndighed."[25]
Der er ikke tale om noget nyt begreb. Slet ikke. Den Store Danske Encyklopædi[26] oplyser, at censur bliver taget i brug af den katolske kirke så tidligt som i 1486 kort tid efter bogtrykkerkunstens opfindelse. Fra 1564 kendes listen over forbudte bøger, *index librorum prohibitorum.* Verdslige myndigheder fulgte i kirkens spor og censurerede skrifter, der blev anset for politisk eller socialt skadelige.

Langt op i 1700-tallet er der censur i Danmark, hvilket betød, at alt skulle censureres, før det kunne offentliggøres. Straffen for overtrædelse var bøde, fængsel og i grove tilfælde dødsstraf, fx knyttet til majestætsfornærmelse. I 1770 foranlediger Christian den 7.´s livlæge, Johann Friedrich Struensee (1737 – 1772), inspireret af oplysningstiden, at censuren bliver ophævet, og der indføres uindskrænket trykkefrihed. Videre foranlediger Struensee, at bevisførelse via tortur ophører. Struensees fald i 1772[27] fører til en ændret trykkefrihedspolitik. Med Ove Høegh-Guldberg (1731-1806) som stats- og kabinetssekretær kommer der regler for, hvad der må skrives – og hvad der ikke må skrives.

I 1830erne er der (fortsat) diskussioner i forfatterkredse om censurproblematikken. En debat, der bl.a. fører frem til stiftelsen af *Selskabet for Trykkefriheden og dens rette brug*.[28]
Alligevel fortsætter diskussionen om dens ophævelse frem til *Junigrundloven* i 1849. Med den bliver censur gjort ulovlig. Det hindrer dog ikke, at Danmark under 1. Verdenskrig indfører en "massiv overvågning og omfattende censur af telelinjer – telegraf og telefoni." Hvorfor kunne man spørge? Fordi Danmark "for alt i verden" skulle holdes uden for krigen. Det gjaldt om ikke at fornærme de krigsførende nationer.[29]

Den samme tænkning møder vi i Danmark i 1930erne. Her bl.a. i form af *pres* – politisk og psykologisk pres – der resulterer i, at bl.a. Kaj Munks dramatiske produktion møder den politiske virkelighed. Lad os se på to eksempler.

- Den 14. marts 1936 fortæller Munk i *Berlingske Tidende*, at der er kommet et brev til ham fra teatercensoren vedr. "*Sejren*". Heri får Munk at vide, at teatercensoren "kategorisk" forbyder "opførelsen af stykket herhjemme". Et politisk pres via den italienske gesandt til teatret sætter sig således spor.

- Når det ikke var muligt at opføre stykket i Danmark, ja, så var det jo nærliggende i Norge, hvor stykket fik urpremiere den 5. april 1936 i Oslo. Dagen efter, den 6. april, skriver teateranmelderen Frederik Schyberg i *Berlingske Tidende*, at Det kongelige Teater "af mange grunde" ikke kunne opføre stykket.[30]

- "*Han sidder ved Smeltediglen"* er planlagt til at blive opført i Sønderborg i januar 1939, hvilket ikke bliver til noget. Teaterdirektør Gerda Christoffersen[31] vælger efter henstilling fra justitsminister, K.K. Steincke[32], der har modtaget en henvendelse fra Tyskland om ikke at opføre "*Han sidder ved Smeltediglen*" i Sønderjylland, at følge henstillingen.
  Hvad vi registrerer er, at regeringen er godt i gang med den tilpasningspolitik, der præger forholdet til Tyskland frem til den 29. august 1943 og på den korte bane til den aftale, der bliver indgået den 31. maj 1939 om en ikke-angrebspagt mellem Tyskland og Danmark.

  "Han sidder ved Smeltediglen" fik premiere i Oslo den 22. april 1938. Nordmændene, der ikke har direkte grænse til Tyskland, er mere modige end danskerne. For Danmark er spørgsmålet om sikkerhed helt afgørende.

(Selv)censur i 1940´erne

Danmark bliver besat af tyske tropper i april 1940. I den officielle tyske udlægning er det for at beskytte landet og hindre en engelsk invasion. Når krigen er forbi skal alt være, som det var før den 9. april. Denne udlægning af de tyske troppers tilstedeværelse indebærer, at Grundloven ikke er sat ud af kraft. Danmark er i princippet fortsat et frit land, og der er ikke basis for at indføre censur, men nok selvcensur. Det er så, hvad den danske regering søger at sikre ved at henstille til den trykte presse om at udøve selvcensur. Anderledes forholder det sig med Pressens Radioavis som "kom under skrap censur. Samtidig blev teater, film og bøger i henhold til et cirkulære fra 6. maj 1940 underkastet politisk censur"[33].
Hensigten er fra dansk side at undgå at lægge 'sten' i vejen for et godt forhold til besættelsesmagten og samarbejdspolitikken. Det gælder om at sikre det bedst mulige forhold til besættelsesmagten, hvorfor tysk-fjendtlige artikler ikke er ønskelige. Samtidig er der givet et ønske om at bevare den frihed, der trods alt er i Danmark. Landets frihed til selv at styre skal ikke sættes over styr. En tænkning, der præger den politiske tænkning i de første krigsår[34].

I praksis sker der forskelligt:
Det danske udenrigsministerium indgår den 6. maj 1940 en overenskomst med den danske presse, der betyder, at Udenrigsministeriets Pressebureau kan forbyde omtale af konkrete begivenheder, ligesom Pressebureauet kan forhåndscensurere informationer fra udenlandske pressebureauer, inden de når til de danske redaktioner. Beskeden er klar: Pressen har at holde sig fra alt, hvad der har relation til besættelsesmagten, men kan ellers skrive ret frit om interne danske forhold.

Daglig leder af Udenrigsministeriets Pressebureau bliver kontorchef, cand.jur. Karl I. Eskelund[35], der i lighed med regeringen ser det som sin opgave at sikre, at censuren er på danske hænder. For ham som for regeringen er det Pressebureauets opgave at være en stabilisator i forholdet mellem Danmark og Tyskland. Opgaven er helt sikkert vanskelig og fordrer, at dagbladene forstår, hvad det er for en opgave, Pressebureauet har påtaget sig. Samtidig skal de enkelte blade rette sig ind efter de anvisninger, der bliver givet, så besættelsesmagten ikke griber ind, dvs. overtager censuren eller lukker den enkelte avis.

Brud på censuren bliver sanktioneret på forskellig vis: Der kan være tale om påtale, bøder[36] og i grove tilfælde indklage for domstolene eller simpelthen et krav fra tysk side om, at journalisten/redaktøren ikke fortsætter i sin stilling. Således går det fx redaktøren af *Social-Demokraten*, H.P. Sørensen[37], den senere overborgmester i København, der efter, at han havde nægtet at trykke kronikker, der er udpræget tyskvenlige i forhold til Nazi-Tyskland, må forlade sin stilling.

Redaktørerne af de enkelte aviser er, hvis avisen skal bestå, økonomien hænge sammen, arbejdspladser bevares m.m., nødt til at være forsigtige. I *"Sommeren 45*" formulerer Per Stig Møller sig således:
"Også pressen tilpassede sig efter pres fra Tyskland og dermed også fra den danske regering. Aviserne skulle være forsigtige med, hvad de skrev om Tyskland, meddelte udenrigsminister P. Munch. Forfatteren Poul Henningsen – PH – måtte standse sine skriverier i *Politiken*. Journalist Nicolai Blædel måtte ophøre på *Berlingske Tidende*. Det kulturradikale tidsskrift "*Aandehullet*" blev lukket på Staunings begæring."[38]

Bundet på mund og hånd

Poul Henningsens tekst "*Man binder os på mund og hånd*" hører til én af de mest kendte tekster, der bliver ramt af censuren. Teksten stammer fra "*Dyveke*" 1940, musikken af Kai Normann Andersen og blev sunget af Liva Weel. PH skriver teksten kort tid efter besættelsen, og typisk for ham går teksten lige til stregen (censurens streg) – måske endda lidt over. 3. strofe bliver ikke godtaget, men censureret af tyskerne. PH måtte tidligt under krigen flytte til Sverige.

Den 10. januar 2012 kunne man i Rigsarkivets nye læsesal se en udstilling om censuren i Danmark. Poul Henningsens revyvise lægger – lidt ændret – navn til udstillingen, der bærer navnet *"Bundet på mund og hånd"*. På bedste vis dokumenterer udstillingen, hvor effektivt og detaljeret censuren tog fat.
For alle, der så udstillingen, stod det 'bøjet i neon', at censur og diktatur er

sammenknyttede begreber ligesom censur og ufrie mennesker er det.

(Selv)censuren i Danmark udfordrer ytringsfriheden og resulterer i en lang række illegale blade[39], hvori det frie ord kom til udtryk. Bladene bliver hurtigt efterspurgte. De er en kilde til holdningspåvirkning og er med til at give danskerne en tro på, at Nazityskland kan besejres.

Kaj Munks tale i Ollerup den 28. juli 1940

Olleruptalen, som Munk holder på Sydfyn den 28. juli 1940 er ét eksempel på en tale af Kaj Munk, der groft bliver ramt af den danske censur. Talen refereres i *Svendborg Avis* den 29. juli 1940 og giver, som den er udformet, grund til at stemple Kaj Munk som nazist og en stor beundrer af Hitler.

Referatet bliver skrevet af H.C. Nielsen, der har fået besked af redaktør Regnar Stenbæk på at "passe på", hvad han skriver[40]. Selvcensur er et 'must'.
Resultatet er en gengivelse af en tale, hvori de tysk-kritiske afsnit er fjernet, og hvor det samlede billede er forvrænget. Ikke så underligt, at den nazistiske avis *Fædrelandet*, den 2. august 1940, finder anledning til at rose talens indhold under overskriften "Kaj Munk sparker til parlamentarismen."[41]

Gustav Meissner

Centralt i overvågningen af dansk presse står Gustav Meissner (1910-1995), der var tysk diplomat, opvokset i Sønderjylland og både tysk- og dansktalende. Besættelsesmagten ansætter ham som gesandt i den tyske udenrigstjeneste med tjeneste som presseattache i København. Efter den 9. april 1940 er det hans opgave at føre tilsyn med den danske presse og på samme tid være kontaktled til det danske naziparti.[42]

Den 24. december 1940 har Munk artiklen "*Jule-Evangeliet*" i *Nationaltidende*. Artiklen får Meissner til at forlange, at avisen fremover underkastes forcensur, hvilket dog bliver frafaldet efter nogle dages forhandlinger. Til gengæld må Nationaltidende 'sluge' en bøde på 300 kr. for den 13. april at bringe Kaj Munks langfredagsprædiken, hvori Munk med brug af natursynonymer, giver sit 'spark' ind i situationen: "Lad vinteren rase sin tid, sejren er vårens".[43]

Evnen til at skrive "mellem linjerne" er til morskab for mange. Det gælder ikke blot en skribent som Kaj Munk, men også journalisten Helweg-Larsen, der skriver i *Kristeligt Dagblad*, så den tyske censur ikke altid forstår det. En indirekte tale med stor gennemslagskraft.[44]

Jøden Jesus

I begyndelsen af december 1941 sender Munk en artikel til *Jyllands-Posten*, hvori han skriver, at Jesus er jøde, hvilket *Jyllands-Posten* beder ham stryge. Utvivlsomt fordi censuren ikke vil godtage en artikel, hvori Munk understreger dette. Artiklen kunne koste JP dyrt[45].

For Munk er det ikke mindst under besættelsen en vigtig pointe for ham at fremhæve Jesu jødiske herkomst. Det er denne pointe, der fører til en tilspidset

situation med redaktionen på *Jyllands-Posten*, der vil udsætte hans artikel for (selv)censur af hensyn til besættelsesmagten. Vi har ikke bevaret kilder til belysning af alle sider af denne kontrovers, og man kan håbe, at mere dukker op. Men med de kilder, som allerede nu foreligger, kan man med god sikkerhed beskrive hovedtrækkene af kontroversen og dermed også nogle centrale overvejelser om (selv)censur i dansk presse i 1941.

Tilsyneladende er temaet om Jesu jødiske herkomst vigtigt for Munk af mindst to noget forskellige grunde, som begge har forbindelse til Munks kristne tro, og som begge giver ham gode grunde til modstand mod den nazistiske besættelsesmagt.

1. Reaktion mod antisemitismen

Den første af Munks grunde til at fremhæve, at Kristus var jøde, hang sammen med Munks modstand mod og afsky for antisemitismen. Med henvisningen til Jesu jødiske herkomst – om end på indirekte vis – rejste Munk sin meget vigtige kritik af den nazistiske racisme og den dermed følgende jødeforfølgelse, som var en af Munks allervigtigste grunde til modstand mod nazismen.
Naturligvis så han ikke Jesu jødiske herkomst som et argument i sig selv mod nazisternes jødeforfølgelse. En ubetvivlelig påvisning af Jesu jødiske herkomst ville derimod være en afsløring af det sagligt set helt uholdbare i det system, som nazister i den tyske kirke havde opbygget. Eftersom man i den tyske kirke havde indset problemet i på en gang at gå ind for både antisemitisme og tilbedelse af en jødisk Kristus. I betragtning af, at det naturligvis slet ikke går at undvære Kristus i kristendommen, gik i hvert fald en del af de tyske kirkelige efter at påvise, at Jesus slet ikke var jøde, men arier.
De forsøgte helt konkret at vise, at Jesus kom fra en arisk minoritet i det nordlige Israel.
Munks kritik af dette sagligt set helt uholdbare og nærmest latterlige krumspring var allerede blevet anvendt i skuespillet "Han sidder ved Smeltediglen", hvor Munk lader prof. Mensch undsige kollegaen prof. Dorn, som for at kunne fastholde Jesu afgørende plads i tysk kristendom og nazistisk racisme forsøger at vise, at Jesus ikke var jøde, men arier (replik 305):

> DORN: Til Helvede med dette Fagskrift! Jeg mener min sidste artikel i tysk Kirkeblad. Den har De selvfølgelig ikke set? Nej. Jeg beviste der uomtvisteligt, at Kristus tilhørte en arisk Stamme i Nordrigets Udkant. Nu skriver denne Biskop Beugel, som burde hedde Biskop Bengel – har De nogensinde set ham? Det er næsten det, der kreperer mig mest: han er en Mickey Mouse over for mig! Naar mig ikke stort mere end til Bæltestedet! Og se saa her! *Han* vil gendrive *mig:* Punkt 1, Punkt 2, Punkt 3 – indtil Punkt 14 – mageløst. Og denne Sprællemand spadserer stadig frit om paa Gaden; Folk, der kender ham, tager Hatten af for ham. Saadan noget faar Lov at passere i et regeret Land! Men jeg rejser til Føreren i Morgen, naa, men altsaa i Overmorgen. Denne Begravelse ogsaa!

For Dorn er det helt afgørende, at Kristus skal være arier. Faktisk ser han klare

lighedspunkter mellem Kristus og Føreren (Hitler). Dorn siger i replik 311:

> Maa jeg bede om Kristus, men NB! En tysk Kristus. Sandheden er jo, at Kristus var slet ikke saadan, som vi er vant til at faa ham slikket til. Det har jeg ogsaa sagt til Føreren. Der er mange Lighedspunkter, sagde jeg, mellem Dem, min Fører, og ham. Haandværkere er I begge fra Starten, med et vist Tilhold hos Toldvæsenet, og begge bliver I Folkeførere alene ved Ordets Magt – Jamen har jeg ikke Ret?

Mensch kritiserer Dorn for dermed at lade hånt om både god videnskabelig praksis og selve sandheden for at opnå politisk medvind. (Dorn går efter at blive kulturminister under Hitler). Mensch argumenterer for, at som videnskabsmand skal man følge sandheden uanset konsekvenserne. ”Jeg spørger ikke om Følgen. Jeg spørger om Sandheden”, siger han (replik 492).
I stykket lader Munk ham oven i købet have et billede, der viser, at Jesus er jøde. Men Dorn vil under ingen omstændigheder acceptere, at det bliver kendt. ”Jeg henstiller derfor, at De udleverer Billedet til mig nu med det samme at opbevare et sikkert og for Menigmand utilgængeligt Sted”, siger han (replik 503). Herefter fortsætter stykket med følgende:

> (504) MENSCH: Det gør jeg ikke. Jeg ringer til Fotografer og Presse straks.
>
> (505) DORN: Jeg forbyder Fotograferne at fotografere og Pressen at skrive. Hvad vil De saa?
>
> (506) MENSCH: Saa vil jeg selv skrige det ud over Tyskland, at jeg har et Billede af Kristus, som godtgør, han var Jøde.
>
> (507) DORN: Saa ringer jeg til Ambulancen og lader Dem indlægge. Hvad vil de saa?

Denne strid bliver i skuespillet udgangspunktet for Mensch i hans eget opgør såvel med nazisternes laden hånt om sandheden som med den nazistiske racisme. Det er værd at bemærke, at der i Munks beskrivelse af praksis i Førerens rige indgår censur og anslag mod ytringsfriheden som helt selvfølgelige ingredienser. Myndighederne ville forbyde at præsentere Kristus som jøde i pressen – hvad enten det foregik med ord eller med billeder. Og hvis nogen vil forsøge selv at råbe det ud, at Kristus var jøde, så ville den pågældende blive indlagt på en anstalt som sindsforvirret.

2. Ønsket om at fremme fædrelandskærligheden

Munks anden grund til at fremhæve, at Kristus var jøde hang sammen med hans ønske om at fremme det nationale og fædrelandskærligheden. Med henvisningen til Jesu jødiske herkomst kunne Munk betone værdien i den rette form for fædrelandskærlighed, som ifølge Munk netop burde antage den form, som fremgår af evangeliernes beskrivelse af Jesu forhold til sit folk og sit land. Jesu hengivenhed til sit folk, kunne simpelthen for Munk fungere som en legitimering af i hvert fald en bestemt form for fædrelandskærlighed og patriotisme. Det blev meget tydeligt fremhævet den 26.

september 1941, på kongens fødselsdag, da Kaj Munk prædikede ved en meget velbesøgt gudstjeneste i Vor Frue Kirke i Aalborg. Munk sagde bl.a.:

> ”Det var vist Begtrup, der saa fornøjeligt forklarede, at et Individ var et af Menneskehjernen opfundet Begreb; et Individ havde aldrig eksisteret i Tilværelsen og vilde heller aldrig komme til det. Ogsaa Jesus blev født i et ganske bestemt Land og ind i og af et ganske bestemt Folk. Jesus var Jøde. Hans Fædrelandshistorie var Jødefolkets Historie, hans Digtere var Profeterne, hans Maade at tale paa fulgte de jødiske Traditioner. Og hvor elskede han sit Land, dets Natur: Liljerne paa Marken. Dets Arkitektur: Jerusalem! Jerusalem! Dets Folk: Jeg er ikkun udsendt til de fortabte Faar af Israels Hus.”

Jesu fædrelandskærlighed var altså ikke til at tage fejl af, men den var meget forskellig fra det, som Munk kaldte ”den farisæiske Fædrelandskærlighed”, som ”havde stærk islæt af den Selvovervurdering, der fører direkte ud i Forbrydelsen”. Munk fortsætter:

> ”Ogsaa Jesus vidste, at hans Folk var et af Gud udvalgt Folk. Men han havde slet ingen Tro til dette: at erobre, at underkue, at herske. Der havde været Verdenserobrere nok; de imponerede ham ikke; der var jamret Fortvivlelsens Skrig nok, og Jorden var rød af sine Børns Blod. Nej, ikke en Verdenserobrer, men en Verdensfrelser, det var, hvad Gud havde udvalgt det jødiske Folk til at skænke Menneskeheden.”

Adressen til nazisternes selvovervurdering og forbrydelse mod andre folk er ikke til at misforstå. Det er altså rigtigt og godt at holde af sit eget folk og sit eget land, men det må ifølge Munk ikke ske på andre folks og landes bekostning.

Både *Aalborg Stiftstidende* og *Jyllands-Posten* bragte prædikenen. Senere på året var Munk som skribent tilknyttet *Jyllands-Posten* i gang med en artikel, der igen ville slå på temaet om Jesu jødiske herkomst – sandsynligvis en juleartikel i avisen.
Denne gang var redaktionen på *Jyllands-Posten* imidlertid ikke indstillet på at offentliggøre artiklen. I stedet blev Munk bedt om at undlade et afsnit i artiklen. Tilsyneladende blev Munk meget vred. I hvert fald ringede han til redaktionen og afleverede sin besked til telefonisten. Telefonnotatet findes i Kaj Munk Forskningscentrets arkiv og gengives herunder:

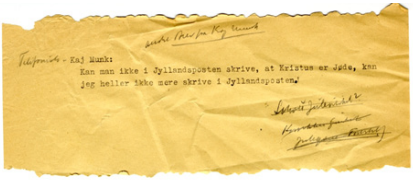
Telefonist. Kaj Munk:
Kan man ikke i Jyllandsposten skrive, at Kristus er Jøde, kan jeg heller ikke mere skrive i Jyllandsposten.

Udateret telefonnotat fra Jyllands-Postens arkiv.

Umiddelbart ligner dette jo et ultimatum fra Munks side. Avisen måtte levere Munks budskab om Jesu jødiske herkomst. Ellers ville det være slut med Munk som journalistisk medarbejder på *Jyllands-Posten*. Det er klart, at redaktionen tog sagen meget alvorligt. Redaktør Hans Hansen ringede selv tilbage til Munk og har tydeligvis fået klar besked. Det synes i hvert fald at fremgå af det følgebrev, som redaktøren også sendte dateret den 15. december 1941 (herunder)

sammen med en angivelse af de dele af artiklen, som efter redaktørens mening måtte skæres bort. Redaktør Hans Hansen skriver:

> Efter Aftale i Telefonen sender jeg hermed Deres Manuskript med de Afsnit indstreget, som jeg efter mine Erfaringer finder det nødvendigt at bortskære. Jeg forstaar på Deres Udtalelser i Telefonen, at De navnlig tillægger Afsnittet på sidste Ark om Kristus som Jøde særlig Betydning. Det er jeg ganske enig med Dem i. Men mine Erfaringer siger mig, at det ville kunne faa alvorlige Følger, om De netop nu fremdrager dette Punkt paa den Maade, det er sket i Artiklen. Jeg tænker ikke på Følger, det vil få for Dem eller mig, men paa de almene Konsekvenser af i den øjeblikkelige Situation at rejse en Diskussion om hele det Spørgsmaal, som knytter sig hertil.

Hans Hansens pointe er ikke til at tage fejl af. Efter hans mening vil offentliggørelse af Munks artikel med den kritik af antisemitismen, som den givetvis har indeholdt, kunne få alvorlige konsekvenser for *Jyllands-Postens* mulighed for fortsat at udkomme på de hidtidige vilkår. Risikoen er også, at en offentliggørelse af artiklen let kunne føre til, at Munk ville miste muligheden for fremtiden overhovedet at kunne skrive i Jyllands-Posten. Som det fremgår af det følgende i brevet, lægger redaktør Hans Hansen stor vægt på, at man gør, hvad man kan for at sikre at Munk fortsat kan skrive i aviserne:

> Hvad specielt Bladenes Stilling angaar, har jeg fra første Færd set sådan paa det, at vi har Valget imellem at skrive under en vis Kontrol eller at lade Bladene skrive af dem, som nu nøjes med at kontrollere dem. Og jeg mener, at selv under Kontrol har den danske Presse en dansk Opgave at løse, hvorfor det ogsaa er en ansvarlig dansk Bladleders Pligt at vogte sine Skridt, saaledes at han kan udnytte de foreliggende Muligheder for at røgte sin Opgave, saa meget mere som der kan komme en ændret Situation, hvor man haardt vilde savne de Blade, som paa Grund af "Dristighed" vilde være afskaaret fra at lade Deres Røst høre. Jeg vilde synes, at det var en opgave for Dem at være med til at benytte de Muligheder, der foreligger, og det vilde gøre mig ondt, om De er af en anden Mening. I denne Forbindelse beklager jeg, at det under de nuværende Trafikforhold er saa vanskeligt at tale sammen, idet en mundtlig Forhandling sikkert vilde klare visse Spørgsmaal.

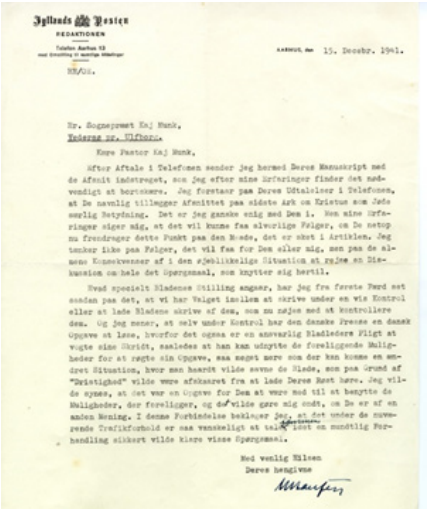
Jyllands-Posten
REDAKTIONEN
Telefon Aarhus 13

AARHUS, den 15. Decbr. 1941.

HH/Gl.

Hr. Sognepræst Kaj Munk,
Tødsrup pr. Ulfborg.

Kære Pastor Kaj Munk,

Efter Aftale i Telefonen sender jeg hermed Deres Manuskript med de Afsnit indstreget, som jeg efter mine Erfaringer finder det nødvendigt at bortskære. Jeg forstaar paa Deres Udtalelser i Telefonen, at De navnlig tillægger Afsnittet paa sidste Ark om Kristus som Jøde særlig Betydning. Det er jeg ganske enig med Dem i. Men mine Erfaringer siger mig, at det vil kunne faa alvorlige Følger, om De netop nu fremdrager dette Punkt paa den Maade, det er sket i Artiklen. Jeg tænker ikke paa Følger, det vil faa for Dem eller mig, men paa de almene Konsekvenser af i den øjeblikkelige Situation at rejse en Diskussion om hele det Spørgsmaal, som knytter sig hertil.

Hvad specielt Bladenes Stilling angaar, har jeg fra første Færd set saadan paa det, at vi har Valget imellem at skrive under en vis Kontrol eller at lade Bladene skrive af dem, som nu nøjes med at kontrollere dem. Og jeg mener, at selv under Kontrol har den danske Presse en dansk Opgave at løse, hvorfor det ogsaa er en ansvarlig Bladleders Pligt at vogte sine Skridt, saaledes at han kan udnytte de foreliggende Muligheder for at røgte sin Opgave, saa meget mere som der kan komme en ændret Situation, hvor man haardt vilde savne de Blade, som paa Grund af "Dristighed" vilde være afskaaret fra at lade Deres Røst høre. Jeg vilde synes, at det var en Opgave for Dem at være med til at benytte de Muligheder, der foreligger, og det vilde gøre mig ondt, om De er af en anden Mening. I denne Forbindelse beklager jeg, at det under de nuværende Trafikforhold er saa vanskeligt at tale sammen, idet en mundtlig Forhandling sikkert vilde klare visse Spørgsmaal.

Med venlig Hilsen
Deres hengivne

Brev fra Redaktør Hans Hansen til Kaj Munk 15. december 1941.

Brevet er tydeligvis H. Hansens forsøg på at få Munk til at besinde sig på, at *Jyllands-Posten* må pålægge sig en vis selvcensur for at kunne eksistere og skrive nogenlunde frit. Det siger en del om den værdi, som redaktøren tillagde Munks fortsatte tilknytning til *Jyllands-Posten*, at han lægger så stor energi i at få Munk til at besinde sig.

Vi kan ud fra de kendte kilder ikke sige, hvad det præcis var, Munk ønskede at sige med henvisning til Jesu jødiske herkomst, men det fremgår, at der vil være tale om en "Dristighed", som ville kunne true *Jyllands-Postens* mulighed for fremover at bruge Munk som skribent i avisen, H. Hansen understreger, at det netop måtte være en opgave for Kaj Munk "at være med til at benytte de Muligheder, der foreligger".

Det er klart, at både Hans Hansen og Kaj Munk med denne sag var stillet i et vanskeligt dilemma. Naturligvis kan man kun gætte på, hvad der vejede for de to i situationen, men den påtænkte og indsendte artikel fra Munk kom i hvert fald ikke i avisen – heller ikke i rettet form, således som Hans Hansen ellers havde lagt op til det. Det er på den anden side klart, at det gode forhold mellem Kaj Munk og H. Hansen blev genoprettet. Kaj Munk sendte ovenstående julehilsen til redaktør Hansen:

Som det fremgår, er Munks ønske nu – måske som et plaster på såret – at avisen julemorgen skulle bringe den juletale, som juleaften blev udsendt til hele landet over Statsradiofonien, oplæst af skuespiller Henrik Bentzon.
Dette ønske opfyldte *Jyllands-Posten.* Det er en meget smuk julehilsen, men den in-

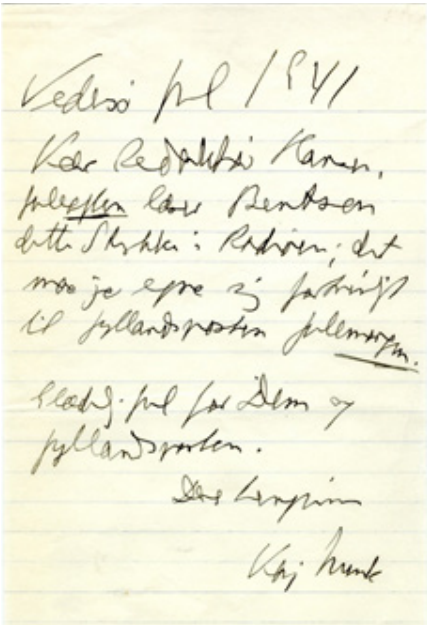
Vedsø pr 1941
Kære Redaktør Hansen,
julegaven lader Bentzen
dette Skrivelse: Radioen; det
må jo gøre sig fortrinsvis
til Jyllandsposten julemorgen.
Glædelig jul for Dem og
Jyllandsposten.
Deres hengivne
Kaj Munk

Brev fra Kaj Munk til redaktør Hansen, julen 1941.

deholder ingen henvisning til jøderne.

Betoningen af Jesu jødiske herkomst forsvandt bestemt ikke fra Munks skrifter. I den berømte prædiken i Københavns Domkirke den 5. december 1943 fremhævede han, at "Tømrersønnen fra Nazareth … som den gode Jøde han var" ikke svigtede sit ansvar og sin opgave på jorden. Senere i samme prædiken får vi en af Munks allerskarpeste fordømmelser af jødeforfølgelserne.

> "Naar der her i Landet rejses en Forfølgelse mod en særlig Gruppe af vore Landsmænd bare for deres Afstamnings skyld, er det kristeligt ret af Kirken at raabe: Dette er stridende mod Grundloven i Kristi Rige, den, der hedder Barmhjertighed, og det er afskyeligt for frie nordiske Sind."

Naturligvis skal det understreges, at det afgørende argument mod nazisternes racisme ikke var Jesu herkomst, men derimod ansvaret for medmennesket som en fundamental lov i kristendommen. Munk gør op med antisemitismen på en måde, som er helt generel. Ingen skal forfølges på grund af deres afstamning. Det strider imod "Grundloven i Kristi rige".

Der er ifølge Mensch (og Munk) ingen principiel modsætning mellem at være jødisk og at være tysk. Det siges meget markant i slutreplikken i "Han sidder ved Smeltediglen" (replik 565), hvor Mensch netop har annonceret sin forlovelse og kommende ægteskab med Sara Levi, hans jødiske forskningsassistent.

> MENSCH: Du skal føde mig en Søn i min Alderdom, Sara, han skal blive en god Tysker og et sandt Menneske.

Bibelhenvisningen til Abrahams hustru Sara bliver her en yderligere understregning af, at det gode tyske kunne fint gå i spænd med den jødiske tradition og religion, som fremgår af Det Gamle Testamente.

Niels Ebbesen

Fra januar 1941 har Pressebureauet og Gustav Meissner et godt øje til Kaj Munk, fordi han da begynder på sine oplæsninger af *Niels Ebbesen*, der endnu ikke er skrevet færdigt. Munk er fra da af til stadighed under kritisk overvågning.
Det er Munks vurdering, at skuespillet *Niels Ebbesen* kan undgå censuren, når det ikke er skrevet færdigt og trykt. Dermed er der, mener han, basis for at bruge manuskriptet som grundlag for den foredragsrække, han for alvor indleder i 1941. Men der tager han fejl.[46]
Teater- og varieté censor I.C. Normann bliver opmærksom på foredragsrækken og skuespillets tyskfjendtlige karakter, så han beder Munk om dels at få et møde med ham og dels at få manuskriptet til gennemsyn. Munk siger nej til at fremsende manuskriptet, men ja til at mødes med censoren. Et møde, hvis resultat bliver for "lille ifølge Normann".[47]

Munk fortsætter med at bruge sit ufærdige manus som forlæg for sine foredrag og resultatet udebliver ikke. Udenrigsministeriet beder Kirkeministeriet om at "dæmpe ham ned". Så det er altså ikke blot Udenrigsministeriet, der forholder sig til Munk, det er også Kirkeministeriet, hvis øverste chef, Vilhelm Fibiger , følger op og samtidig viser stor veneration for Munk.

Kaj Munk Forskningscentret ligger inde med en korrespondance[49] mellem kirkeminister Vilhelm Fibiger og Munk, der ridser situationen op, og utvetydigt gør det klart for Munk, at han må holde igen med sine kritiske udtalelser, da det ellers kan få "alvorlige følger".

Vi skal frem til 1942 før Kaj Munk den 9. april 1942 – to årsdagen for besættelsen af Danmark – udgiver skuespillet "*Niels Ebbesen"*, i klar strid med de råd og anvisninger, han har fået. Ved udgivelsen bliver stykket straks forbudt og beslaglagt, men dog ikke før et stort antal eksemplarer er sat i omløb. Stykket kunne ikke sættes op i Danmark. For de tyske myndigheder var det utvivlsomt for nærliggende at drage linjer mellem stykkets historiske fortælling om frihedshelten Niels Ebbesen og til den aktuelle situa-

tion. For besættelsesmagten var den slags helt uantageligt.

I februar 1943 er ”antallet af ”sager”, skriver Dosenrode, vedrørende Kaj Munks anti-tyske skriverier ved at hobe sig op, og Munks navn blev nævnt i samtaler med den tyske besættelsesmagt og derfor taget op på højt (ministerielt) og på højeste niveau, dvs. i regeringen”.[50]

Billed-Bladet

Forud for udgivelsen af Munks erindringer bringer *Billed-Bladet* en særudgave af bladet, der har fokus på Kaj Munk og livet i Vedersø Præstegaard. Et reklamestunt for ”*Foraaret saa sagte kommer*”.
Ét af billederne giver anledning til tysk indgriben. Billedet viser nemlig Kaj og Lise Munk, der sidder ved familiens radio og lytter til, hvad den bringer. Det er der i sig selv intet forkert ved, men billedteksten er ikke spiselig for censuren, for her fortæller Munk nemlig, at han hver dag lytter til radioen, inden han spiser til middag kl.18.30, der netop er tidspunktet, hvor BBC’s udsendelser til Danmark bliver bragt, hvad der er forbud mod. Munk ser åbenbart stort på forbuddet og udtaler sig frit om sin hverdag og vaner.
Per Stig Møller fortæller, at Meissner dagen før, *Billed-Bladet* skulle udkomme, havde fået fat i et eksemplar, og straks ”ringede han til Karl I. Eskelund i Udenrigsministeriet og forlangte bladet standset og tilbagekaldt med henvisning til dette fotografi og den tilhørende billedtekst.”[51]
Sagen om fotoet og billedteksten udvikler sig og kommer omkring såvel udenrigsministeriets direktør Niels Svenningsen[52] og den tyske rigsbefuldmægtigede C. v. Renthe-Fink[53]. Resultatet bliver, da store dele af oplaget på det tidspunkt allerede har forladt trykkeriet, at *Billed-Bladet* udkommer, men ikke uden omkostninger for dets redaktør, Ejnar Black, som tyskerne forlanger bliver afskediget. Black prøver at forklare sig, bl.a. med at billedteksten ikke skulle opfattes ”som en hentydning til BBC’s udsendelse, eftersom der var tyske kortbølgeudsendelser kl. 18.”[54] Men den forklaring accepterer tyskerne ikke. Den 1. september 1942 har Black ikke længere sit job.

Munk ramt af censur

”*Foraaret saa sagte kommer*” skulle i uddrag være bragt i *Nationaltidende* i sommeren 1942. Men Eskelund siger fra og nedlægger forbud. Avisen får besked om, at alt hvad Munk ønsker optaget i *Nationaltidende* fra nu af skal forhåndsgodkendes af ham. Den beslutning får *Nationaltidende* til at afstå fra at bringe de planlagte artikler og afstå fra videre samarbejde med Munk. Det hindrer dog ikke *Jyllands-Posten* i at bringe seks uddrag, Lollands-Posten ét uddrag og Det tredje Standpunkt ét uddrag.[55]

Den 14. oktober 1942 udkommer ”*Foraaret saa sagte kommer*”. En udgivelse, der ikke skulle være nogen virak om, da Udenrigsministeriets Pressebureau kort tid forud har udsendt en meddelelse om, at der er forbud mod at anmelde Kaj Munks bøger. Det hindrer dog ikke Henning Kehler i at anmelde bogen i *Berlingske Aftenavis* den 20. januar 1943.
Pressebureauet indklager efterfølgende avisen for Pressenævnet, men uden at få medhold, da der – hedder det – ikke har

været "hjemmel til at udstede det omhandlede forbud."[56]

Den danske censur ophører med regeringens tilbagetræden den 29. august 1943. Pressen er fra da af under tysk censur, hvilket Munk får at mærke. *Jyllands-Posten* skriver til Munk den 1. september 1943, at "Udenrigsministeriet under den skærpede censur ikke længere ville tillade bladet at trykke hans artikler."

Situationen har længe været under udvikling. For Munk er situationen næsten utålelig. Han må have sine budskaber ud. Hans utålmodighed og utilfredshed fremgår af et af hans sidste breve til redaktør H. Hansen: "Jeg er for ung til at være på ventepenge. Kan De ikke bringe artikler af mig uden mit navn under – altså artikler uden, om jeg så må sige: Særpræg. Èn i kvartalet eller sligt? Indtil vi atter kan tale af karsken bælg".[57]

Fra den 8. september 1943 er det ikke længere tilladt at udgive Kaj Munks bøger. Det rammer bl.a. én af Munks mest kendte digtsamlinger, "*Den Skæbne ej til os*", som Munk den 7. september 1943 udsender til venner og bekendte i korrekturudgaven. I alt 500 stk. En korrektur er jo ingen bog, 'bare' en korrektur! I øvrigt med følgende tilføjelse: "Bogen kommer ikke i handelen".
Kaj Munks måske mest kendte digt "*Den blaa Anemone*" indgår i "*Den skæbne ej til os*". Et digt, der handler om den smukke blå blomst, som Munk graver op på sin fødeø Lolland og tager med til Vedersø, hvor han planter den i præstegårdshaven. Digtet beskriver, hvordan den spæde blomst, ligesom digteren selv, skønt alle odds er imod dem begge, med glans klarer omplantningen fra den lollandske lune luft til Vestjyllands gus.

Et af de stærkeste digte i samlingen er "*Vort danske kald*", der fokuserer på, hvad situationen fordrer: "Nu kræver Danmark af os, vi er stærke, så aldrig frygt og tvivl får overhånd …..."

Sidst i november får Munk forbud mod at prædike i København, hvilket fører til, at en planlagt prædiken i Helligåndskirken må aflyses, men kun for at han efter aftale med provsten taler i Vor Frue Kirke den 5. december 1943.
Denne hans *Sidste Prædiken i København*, som den er blevet kaldt, rummer et stærkt angreb på besættelsesmagten[58], et forsvar for modstandsfolkene[59] og en utvetydig opfordring til modstand.
Illegalt og i et oplag på 50.000 eksemplarer bliver prædikenen trykt og fordelt.

Svaret kommer den 4. januar 1944.
Tyskerne har fået nok af Munk, der bliver skudt den 4. januar 1944 i Hørbylunde Bakker.

Efterskrift

Censur er næppe et fænomen, vi dagligt tænker over i dagens Danmark. Vi har jo ret til at ytre os, men under ansvar for loven, som det hedder. Og så alligevel…

Vi har nok ret til at ytre os, men den, der ytrer sig, står til ansvar over for domstolene. Det betyder, at ytringsfriheden ikke er ubegrænset. Man kan fx straffes for at ytre dig i en sag, hvor der er tavshedspligt eller for at komme med racistiske udtalelser.

Det gælder i dag, som det gjorde i 1849

og under Danmarks besættelse, at censur er en stærkt indgribende foranstaltning, og det fordi censur giver mulighed for at undergrave demokratiet og dets principper. Det ligger dybt i vor forståelse af demokratiet, at medierne skal have mulighed for, at emner kan præsenteres fra alle vinkler og uden forudgående kontrol.

Litteratur

Auchet, Marc m.fl. (red.) 1995: *Kaj Munk. Dansk rebel og international inspirator.* Akademisk Forlag.

Dosenrode, Søren (red.) 2014: *Kaj Munk og teologien*. Nyt Nordisk Forlag.

Munk, Kaj 1946: *Han sidder ved Smeltediglen*. Nyt Nordisk Forlag.

Munk, Kaj 1958: *Aldrig spørge om det nytter.* Nyt Nordisk Forlag.

Møller, Per Stig 2015: *Aldrig skal Danmark dø.* Kristeligt Dagblads Forlag.

Møller, Per Stig 2019: *Sommeren 45*, Kristeligt Dagblads Forlag.

Store Danske Encyklopædi. Danmarks Nationalleksikon. Gyldendal.

---

25. Ugeskrift for Retsvæsen 2012, Bs.

26. Store Danske Encyklopædi. Se under 'Censur'.

27. Struensee – Caroline Mathilde – dramaet/fiktionen er skildret i filmen "En kongelig affære" fra 2012.

28. Danmarkshistorien.dk. Institut for Kultur og Samfund. Se Dansk Litteraturhistorie bind 7, Politikens Forlag.

29. Andreas Marklund, forsker ved ENIGMA (Museum for post, tele og kommunikation). Her citeret fra Pol. 7. november 2016.

30. Det er nemt at være 'højt på hest' og tage afstand fra den danske stillingtagen i 1936, men situationen var vanskelig og Danmark var i en mere sårbar situation end Norge. 1930ernes politiske problemstilling var grundlæggende oprustning eller afrustning. Hvad var det rette at satse på? Var det ikke bedre at holde sig til, hvad der havde været en succes under 1. Verdenskrig, at være neutrale. En stillingtagen, der endda viste sig at være økonomisk fordelagtigt. Med forsvarsforliget i 1932 havde Danmark reelt forholdt sig til det givne dilemma. Resultat: Nedrustning og en "appeasement-politik over for stormagten Tyskland". Dosenrode 2014: 84 i Kaj Munk og teologien.

31. Gerda Christophersen (1870 – 1947). Skuespiller, teaterdirektør m.m.

32. K. K. Steincke (1880 – 1963), socialdemokratisk politiker og justitsminister under regeringerne Th. Stauning. Hans navn forbindes særligt med Socialreformen i 1933, der blev et resultat af Kanslergadeforliget.

33. Møller 2015: 19.

34. Etableringen af Dansk-Tysk Forening den 24. juli 1940, hvis formål var at "uddybe forståelsen mellem Danmark og Tyskland" er et eksempel på, at man fra dansk side arbejdede på at sikre et godt forhold til besættelsesmagten.

35. Karl I. Eskelund var uddannet cand.jur. og havde en baggrund som formand for Københavns Journalistforbund. Hans opgave var at følge op på den linje, der var lagt fra politisk side.

36. Bøder blev fastsat af Pressenævnet, der var dansk sammensat og bestod af redaktører fra flere af landets største aviser. Samme Pressenævn skulle også sikre, at anti-tysk propaganda af enhver art, dvs. brochurer, flyveblade, foredrag m.m., ikke kom til udtryk/fandtes. Så tidligt som dagen efter Danmarks besættelse kræver den tyske presseattaché Gustav Meissner, at det sker. Også denne opgave tilfalder Pressenævnet, der ligeledes skulle behandle evt. overskridelser af de retningslinjer, der blev udstukket. Pressebureauet kunne indklage overskridelser af retningslinjerne for Pressenævnet. Møller 2015: 19.

37. Redaktør af Social-Demokraten 1929-1941, trafikborgmester i København 1943 og overborgmester 1946-1956.

38. Møller 2019: 16.

39. Mere end 600. Blandt de mest kendte er De Frie danske, Frit Danmark, Fri Presse, Ringen og Land og Folk.

40. Information 25. 4. 1946.

41. Efter krigen udtaler H.C. Nielsen til dagbladet Information, at han jo ikke kunne bringe, hvad Kaj Munk sagde i Ollerup. Lykkeligvis var der personer til stede i Ollerup som tog referat af, hvad Munk egentlig sagde den 28. juli 1940. Disse referater findes i dag i Aalborg på KMF. Interesserede kan læse provst Fauerskov Laursens referat, der viser en noget anden tale end den, der blev refereret i Svendborg Avis. (Man kan endda lytte til Casper Kochs smukke oplæsning af referatet ved at følge det relevante link på www.kajmunk.aau.dk.)

42. Aage Trommer: Gustav Meissner. Store Danske Encyklopædi. 2020. – Fyens Stiftstidende har en forsidehistorie den 14. maj 1945, hvori det bliver fortalt, at københavnske frihedskæmpere har arresteret Meissner, som de har fundet mellem en gruppe tyske flygtninge i internatet på General Motors.

43. Møller 2015: 33.

44. Auchet m.fl. 1995: 148. Jørgen Glenthøjs artikel: Martyria.

45. Jævnfør at Nationaltidende blev idømt en bøde for den 13. april 1941 at bringe Munks langfredagsprædiken. Møller 2015: 33.

46. Dosenrode 2014: 102.

47. Dosenrode 2014: 102.

48. Vilhelm Fibiger (1886-1978), konservativ politiker, medlem af Folketinget 1920-57, valgt af Thisted-kredsen.

49. I brev af 11. december 1941 – mærket "Fortroligt" – forklarer Fibiger Munk, hvorfor han har stemt, som han har stemt i spørgsmålet om Anti-kominternpagten. I breve af 4. marts 1942 og 10.3. 1942 opfordrer Fibiger Munk til at dæmpe sig, da følgerne ellers kan blive alvorlige. I et håndskrevet brev af 27. marts 1942 beder Fibiger så Munk komme til en samtale i ministeriet og det med et indhold, der utvetydigt fortæller, at Munk skal passe på, "jeg ville meget nødigt, at der skulle ske noget overraskende overfor Dem fra anden side". Det står klart, at Fibiger ønsker at beskytte Munk, uden at Munk ændrer holdning eller adfærd. Supplerende Kilde: Dosenrode 2014: 102-103. Fibiger må efter tysk pres forlade regeringen ved regeringsomdannelsen den 9. november 1942, bl.a. på grund af, at han ikke havde afskediget Munk. Møller2015: 31.

50. Dosenrode 2014: 105

51. Møller 2015: 44-45.

52. Niels Svenningsen 1894-1985. Dansk diplomat og departementschef. Blev i 1941 direktør for Udenrigsministeriet.

53. C.v. Renthe-Fink 1885-1964. Tysk diplomat. Udnævnt til gesandt i Danmark i 1936. Blev ved Danmarks besættelse den 9. april 1940 rigsbefuldmægtiget, dvs. øverste tyske politiske instans. Renthe-Fink var tilhænger af samarbejdspolitikken og imod, at danske nazister kom til magten. Selv blev han erstattet af Werner Best efter telegramkrisen. Werner Best var medlem af nazipartiet, NSDAP og SS, hvor han havde titel af Obergruppenführer. Efter krigen blev Best dømt til døden i Københavns Byret, men dødsdommen blev senere omstødt. Baggrunden for telegramkrisen var formelt et telegram, hvori kong Christian X. takkede Adolf Hitler for en lykønskning i anledning af kongens 72 års fødselsdag den 26. september med ordene "Spreche meinen besten Dank aus. Christian Rex." Kongens kortfattede hilsen blev i Berlin opfattet som en fornærmelse og blev brugt til at skærpe besættelseskursen.

54. Møller 2015: 45.

55.Møller 2015: 36.

56.Møller 2015: 46.

57. Vedersø. 14. januar 1943. Til Red. Hans Hansen. JP 10.6. 1945.

58. Meget kontant opfordrer Munk sin menighed til at kæmpe mod tyskerne - "kæmpe på linje med det lænkede Norge og det blødende Finland."

59. Som regeringen med statsminister Buhl i spidsen i 1942 havde opfordret befolkningen til at anmelde.

Kaj Munk Selskabet

www.munkiana.dk

Jon Høgh:
Et par ord om Munkiana nr. 69 4

Christian Grund Sørensen:
Fra formandens bord 6

Christian Grund Sørensen:
En stor tak til Anna Saarup Brinth 7

Knud Erik Andersen:
1933-34. Det tyske jødehad og rejsebrevene 8

Jon Høgh:
"Pastoren er morsom. Præstehistorier" 18

Kaj Munk:
Forord 20

Catrine Kyster Giery:
Ny online udstilling: Amerikanske studerende på turne med Ordet under 2. Verdenskrig 21

Jon Høgh:
Kaj Munk-medaljerne. Drenge, I drenge, som døde 26

Jon Høgh:
Jægeren Kaj Munk 28

Kaj Munk:
Hvor mørkt - Hvor sort 39

Anmeldelse:

Knud Erik Andersen:
Folketeatrets streaming af Kaj Munks "Ordet" 2. påskedag 40

Forskningsartikel:

Knud Erik Andersen og Peter Øhrstrøm:
Jøden Jesus 42

Grafisk produktion: meller.dk
Trykt & produceret i Danmark